

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ÅRSSKRIFT 2004

**HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN**

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

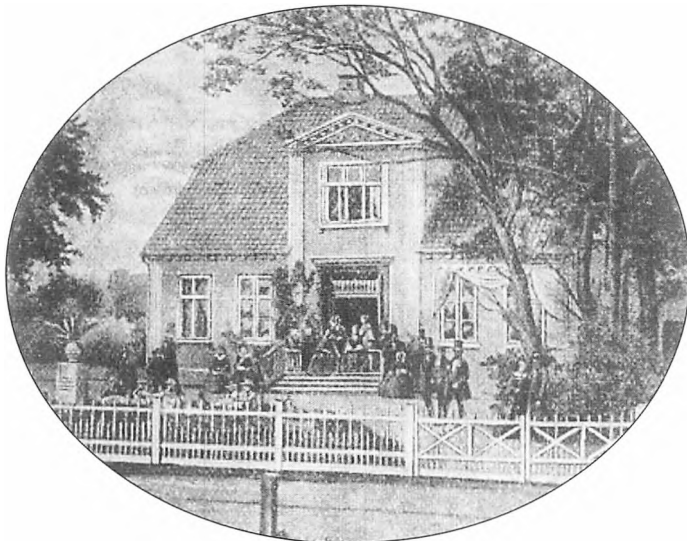
ÅRSSKRIFT 2004

Redaktion:
Elsebeth Thygesen Kristensen
Kirsten Thomsen

Foto:
Hvor intet andet er angivet er fotografierne fra lokalhistorisk arkiv.

Forsidebillede: Kværs kirke
Foto: H. Lassen

Bagsidebillede: Parti fra Ahlmannsparken 2004.
Foto: K. Thomsen

Hans Steinburg i 1859. Otto Friedrich Ahlmann har besøg af familien.

HISTORISK FORENING
FOR
GRAASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 2004

Indhold

Peter Villy Böttcher :	Svend Bartholin Müller.	5
Astrid Petersen:	Mit liv.	8
Kirsten Thomsen:	Gråsten har en Ahlmannspark, men hvem var egentlig Ahlmann?	17
Gert Conradsen:	Christian Damm, en bondedreng fra Kværns.	44
Elsebeth Thygesen Kristensen:	Årets gang 2003	65
Else Egholm:	Beretning fra arkivet	72
Hans Paulsen:	Årsberetning	74

Svend Bartholin Paludan-Müller

60-året for oberst Paludan-Müllers kamp blev mindet ved en højtidelighed foran mindemuren, der er rejst på det sted, hvor hans embedsbolig lå. Peter Villy Böttcher lagde den første krans ved mindestenen. Han husker tydelig begivenhederne den morgen, som han fulgte lige til huset var brændt ned. Her følger Böttchers artikel om den viljestærke og kompromisløse oberst.

Paludan-Müller blev født i 1885 og voksede op i et præstegårdshjem i Snese. I 1892 tog han adgangseksamen til Polyteknisk Lærestanstalt, men efter at han i 1903 havde aftjent sin værnepligt, besluttede han at gå officersvejen. Han blev i 1917 kaptajn og kompagnichef for 20. bataljon i Slagelse, men i skuffelse over hærreduktionen i 1922 forlod han hæren og gik over til civil erhverv. Fra 1930 blev han igen officer i hæren, men efter få år overgik han til grænsegendarmeriet, hvor han blev chef i 1934.

Allerede i 1935 tog han kraftigt til genmæle overfor facismen. En avisartikel indbragte ham dengang en disciplinær straf.

Bedre blev det naturligvis ikke, efter at tyskerne havde besat Danmark. Paludan-Müllers afvisende holdning overfor samarbejdspolitikken kom bl.a. til udtryk i en tale ved Tønder bys jubilæum i august 1943. Dette indslag bragte ham frem på et ministermøde, og det var tæt ved at koste ham hans stilling.

Meget tidligt blev Paludan-Müller involveret i det illegale arbejde. Allerede i 1942 havde han sammen med officerer fra hæren fået organiseret en "beredskabsstyrke" på ca. 450 mand, der skulle indgå i P-planen.

("P" eller "prinserne" var kodeordet for efterretningsofficererne, og "P-planen" stod for disse officerers planer om at opbygge en militær modstandsorganisation.)

I foråret 1944 kom tyskerne på sporet af denne organisation, og den 26.maj 1944 foretog Gestapo en række arrestationer. Aktionen, der senere blev kaldt "Politimester-aktionen" gik ud over en betydelig del af ledelsen indenfor P-grupperne i Jylland.

Gestapo forsøgte også at arrestere Paludan-Müller. Tidligt om morgenen den blev hans villa i Gråsten omringet af ca. 15 gestapofolk. Tyskerne bankede på døren og forlangte at tale med Paludan-Müller. Uden at åbne døren svarede han: "Jeg er parat dertil, hvis De indfinder Dem på mit kontor kl.10."

Derefter sprængte tyskerne døren. Den første, der kom ind - en tysk politisoldat - blev dræbt af et skud fra Paludan-Müller's pistol, hvilket medførte, at de øvrige tyskere omgående trak sig tilbage. Paludan-Müller fik døren barrikaderet med en egetræskiste og sørgede for, at hustruen, en 17-årig datter samt husassistenten blev anbragt i sikkerhed i kælderen. Ved 3-tiden om morgenen begyndte tyskerne at angribe huset, men Paludan-Müller besvarede ilden ved at skyde ud gennem vinduerne. Den lokale sognepræst fik tyskerne til at indstille skydningen, og han forsøgte derefter at overtale Paludan-Müller til at opgive den håbløse kamp. Det ville han ikke, men han sørgede for, at kvinderne blev bragt i sikkerhed udenfor huset. Derefter fortsatte den ulige kamp. Det tyske militær indsatte en let kanon, som åbnede ild mod villaen. Maskingeværkugler hamrede mod vinduerne. Håndgranater eksploderede ved indgangsdøren, og der blev affyret brandprojektiler mod taget.

Huset begyndte at brænde, og Paludan-Müller, der hidtil havde forsvaret sig fra 1.sal, blev trængt ned i stueetagen. Herfra fortsatte kampen, hvorunder to tyske feltgendarmer blev dræbt.

Klokken halvfem om morgenen var kampen forbi. Villaen stod i lys lue, og tyskernes angreb blev ikke mere besvaret. Først kl.8.45 kunne tyskerne trænge ind i ruinerne, hvor de fandt oberstens forkullede lig.

Trods forbud gennemførte befolkningen i Gråsten en omfattende demonstration ved at lukke butikkerne og flage på halv. Paludan-Müller's kamp blev et symbol på den åbne kamp for Danmarks frihed.

Paludan-Müller ligger begravet på Snese kirkegård.

Paludan-Müllers kiste bæres ud fra det nedbrændte hus.

Mit liv

Astrid Petersen f. Møller, der i dag er 90 år, nedskrev for godt 10 år siden sine erindringer fra de første 30 år af sit liv som barn på Saksagergård og senere i Gråsten med mand og børn. Elsebeth Thygesen Kristensen bringer her et sammendrag af barndomserindringerne, der bl.a. giver et detaljeret billede af de hårde livsvilkår på en landejendom i den tidsperiode.

Jeg kom til verden den 6.febr.1914 på Saksagergård i Rinkenæs - aldrig kaldet andet end "æ hjørn". Mine forældre Iver Møller fra Kegnæs og Marie f. Nissen fra Stepping havde efter deres giftermål i 1912 overtaget gården med hjælp fra familien. Jeg var deres andet barn, det første - en lille pige - døde kun et par måneder gammel. Navnet Astrid fik jeg, fordi jeg skulle have været opkaldt efter min bedstefar Asmus, der var død i julen 1913 af lungebetændelse, hvis jeg altså havde været en dreng. Familiens første dreng blev født i 1916 - i lighed med mange andre drenge, der blev født i den periode fik han navnet Holger efter "Holger Danske". Inden hans fødsel var der en tidlig morgen i 1914 blevet banket på mine forældres sovekammervindue. Krigen var brudt ud, og min far, der var marinesoldat, skulle stille som soldat i Sønderborg. Ved at "smøre" sine overordnede med diverse landbrugsvarer slap han for at gøre krigstjeneste til søs, og som bonde fik han orlov, så han kunne arbejde på gården - landbrugsvarer var jo uundværlige. Som ekstra hjælp på gården havde vi Hans Christian, han var småt begavet og derfor uegnet som soldat, men han var stærk og arbejdsvillig. Senere kom en polsk krigsfange til. Det var ikke svært at få tjenestepiger; de ville gerne være

et sted, hvor man kunne spise sig mæt hver dag. Det var bl.a. deres arbejde at malke, mor tog sig af kalve og smågrise. Hun var i det hele taget en dygtig kone, der forstod at sætte gang i de unge piger. Mor var ellers ret forkælet hjemmefra - hun var enebarn og havde kun en halvbroder i Vester Sottrup. Ikke mindst med hensyn til at være moderne klædt fik hun alle sine ønsker opfyldt. Bl.a. fik hun - da det var moderne - en hat så stor som et møllehjul; den tog sig ret voldsom ud på min lille spinkle mor, der på det tidspunkt vejede ca. 45 kg. En sådan hat fordrede, at ejerinden måtte gå sidelæns ind i en togkupé.

For ægteskabet var det ikke godt, at far skulle gøre militærtjeneste ved marinestationen i Sønderborg, han var jo kun 25 år og med de andre soldater muntrede han sig på Sønderborgs restauranter. Der blev drukket tæt, og det hændte at far kom beruset hjem. En gang gjorde han mor så bange, at hun gennem våde kornmarker flygtede ned til sin gode veninde Hanno.

Saksagergård set fra syd 1918. (privatfoto)

Dagen før første verdenskrigs afslutning d.11.11.1918 blev der igen redt til barsel på "æ hjørn". Kort før midnat, mens stormen peb og regnen slog mod ruderne, fødte mor en lille pige - og fem minutter over midnat en dreng, så Kurt og Helga havde hver sin fødselsdag. Deres start i livet

var vanskelig - far var ikke hjemme, men mor fik karlen til at hente præsten, så de kunne blive døbt. Hanno fik skyndsomt et hvidt forklæde på og stod fadder. Kurt kom sig hurtigt, men Helga blev ved at skranke. Fru dr.Storm fra Gråsten forsøgte med mange midler, men enden på det hele blev, at Helga måtte have blodoverførsel fra far.

Senere morede vi os i familien over, at Helga både i sind og skind kom til at ligne far.

Fra Kegnæs-bedstemor arvede mor et kæmpeudstyr, der var bl.a. store

Samtidigt foto fra gårdspladsen. Fra venstre ses 3 besøgende, dererter Iver og Marie Møller med Astrid og Holger, 3 tjenestepiger og 2 karle. (privatfoto)

ruller af hjemmevævet dugedrejil og lagenlærred, 12 skjorter til far og 12 par hjemmestrikkede strømper. Jeg fik et par, men de kradsede sådan, at jeg hellere ville gå barbenet. Hanno trevlede dem op og det viste sig, at der var strikket hestehår sammen med uldgarnet - intet under, at de kradsede.

Da krigen var forbi, var der brug for et kommunekontor. Det blev indrettet i den ene ende af vort stuehus, hvor der var aftægtsbolig. Pa den måde blev far en slags kommuneforstander, han havde været på efterskole i Vester Vedsted og var god til at skrive dansk.

Både han og mor gjorde en stor indsats for danskheden i tiden op til afstemningen; de samlede de unge og lærte dem folkedans og sanglege. "Aftægten" blev senere bygget om, så der blev bedre plads til os børn. I soveværelset var pladsen efterhånden blevet trang, for efter at der d.20. februar var kommet en dreng, Iver, til verden, var vi 5 børn.

I foråret 1921 skulle jeg i skole. Jeg glædede mig meget, vi havde fået en dansk A.B.C. - far havde læst noget for mig, det kunne jeg udenad og troede derfor, at jeg kunne læse. På grund af vanskeligheden ved at få

Holger og Astrid mellem forældrene. (privatfoto)

danske lærere blev skoleårets begyndelse udsat et par gange, men endelig kom den dag, hvor far kørte mig og min veninde Margrete fra "æ'Ovn" - nabogården - i skole i vores faeton. På hjemturen kom der en stor snebyge, så vognen var fyldt med små 6-årige, mens resten gik i læ bag vognen.

Jeg var meget glad for at gå i skole. Vi havde forskellige lærerinder, jeg husker især den første Lydia Kristensen, der også kom i mit hjem. Af og til tog hun og mine forældre til teaterforestilling i Gråsten. Jeg fik et par gange lov til at komme med. Vi kørte i jumbe, og det var meget spændende. En anden oplevelse, som jeg tydeligt husker, var en biltur til

Kegnæs med familien Jespersen fra Mindegård. På hjemvejen punkterede det ene hjul, og da der ikke var noget reservehjul, måtte de fire voksne ud for at plukke græs. Det blev fyldt i slangen og et stykke tid gik det meget godt, men så begyndte græsset at klumpe sig sammen, og så gik det dadadum -dadadum, til vi omsider var hjemme.

Næsten alle lærerne spillede violin og gjorde meget ud af at lære os at synge de danske sange. Tyske børnesange og -lege fik vi også lært, for der var flere piger fra Flensborg, og de kunne ikke tale dansk i begyndelsen.

I april 1921 kom Iver op til os i børneværelset, han sov i den store vasketøjskurv, for vuggen skulle tages i brug af den nye lillesøster Gerda. Jeg skulle tit vugge hende i søvn, men det passede mig ikke. Jo længere det varede inden Gerda faldt i søvn, des højere skrålede jeg "Sov mit barn, sov længe"! Da Gerda var 1 år, fik vi tre piger ens musselinskjoler - røde med sorte tern. De blev syet af tante Varming, der boede hos os, mens hun syede.

Hun gik altid på kirkegården i middagsstunden. Det kunne jeg ikke forstå, for hun havde ingen familie, men senere fortalte mor mig, at hun besøgte sin forlovedes grav. De skulle vente med at gifte sig, til hans søster var blevet gift, og det blev hun aldrig! Da Gerda var godt et år, blev hun syg - fik krampe og nakkestivhed; det var meningitis og hun blev indlagt på sygehuset i Aabenraa - det tog 2 dage at få serum fra København, og da var det for sent.

Alle vi søskende blev undersøgt af dr. Storm og slimprøver fra vore næser blev sendt til København, men heldigvis var ingen af os smittede. Senere kom et desinfektionshold, der i de rum, hvor Gerda havde opholdt sig, satte beholdere med en desinficerende luftart, hvorefter der blev lukket i 12-14 timer. Samme år mistede vi også Iver - et vognunderstel faldt ned over ham og dræbte ham. Hans kiste stod i vores "legestue" indtil begravelsen den dag, hvor årets første sne faldt. Det var en stor sorg for far og mor at miste 2 børn på samme år. Vi var nu kun 4 søskende, men året efter blev Gunnar født. Jeg var ikke særlig glad for at få endnu en dreng i familien, men da jeg havde set ham og fået lov at navngive ham, ændrede det sig og jeg kom til at holde meget af ham.

I skolen gik det stadig godt - jeg havde let ved at klare mig i alle de boglige fag, også i gymnastik. I skolegården var der en stang, som blev

Rinkenæs skole midt i 20'erne.

brugt til gymnastiske øvelser. Jeg blev aldrig træt af at snurre forlæns og baglæns og lave svalereder. Håndgerning var jeg derimod ikke særlig ferm til - mor havde ikke tid til at hjælpe mig, og derhjemme havde jeg nok at gøre med at passe de små søskende, så lærerinden frk. Jørgensens kritik kunne nok få mig til at græde mine modige tårer. Men alt i alt var skolen en god tid. Et år var der en forfærdelig snestorm - inden vejene blev skovlet fri, lå sneen helt op til toppen af telefonpælene, og mor ville holde os hjemme fra skole. Det var jeg ikke tilfreds med, hvorimod Holger, der var 2 år yngre helst ville blive hjemme. Som dreng kunne han ikke være det bekendt, så vi kom af sted begge to, men det blev en besværlig tur. For hver andet skridt blev træskoene siddende i sneen, og vi var våde op til knæene. Alle havde jo dengang lange hjemmestrikkede strømper og da vi kom i skole, blev de våde strømper hængt til tørre på den store jernskærm omkring kakkelovnen, hvad der ikke var særlig godt for luften i skolestuen.

Når den første varme forårsdag kom, plagede vi naturligvis for at få korte strømper på. Alle drenge og piger brugte dengang et livstykke; det var i hver side forsynet med en knap til strømpebåndet, der blev knappet på de lange strømper. Vi gik allesammen med træsko beslået med læder, men om sommeren havde jeg vingesko med lædersål - de måtte dog ikke bruges i vådt vejr.

Den sidste sommer, jeg gik i skole, mente far, at Holger og jeg kunne

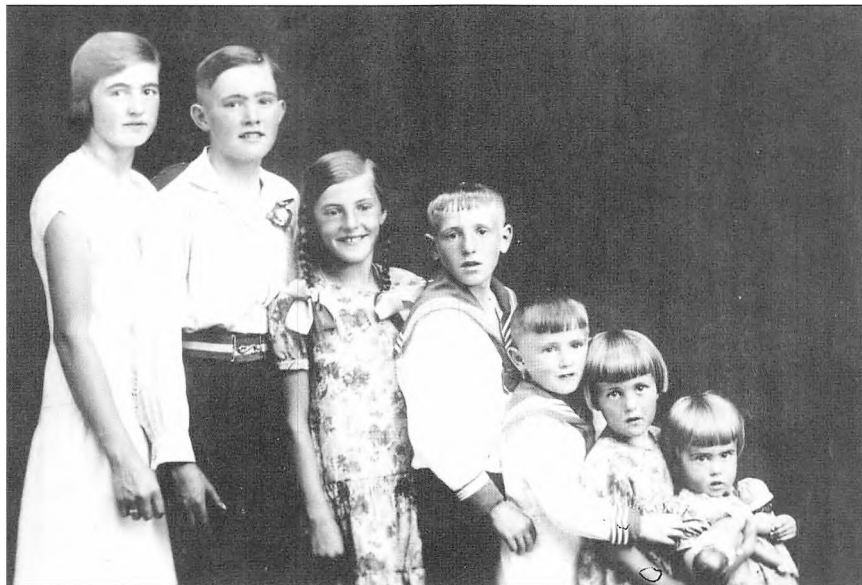
udgøre det for to høstmedarbejdere. Den gang slog man "gaf". Det første skår måtte ikke trampes ned af hestene, når man kørte med selvbinderen, så det skår blev slået med le, og det var pigernes arbejde at binde op. Jeg lærte hurtigt at binde bånd af korn og gjorde nok også der en voksens arbejde. Holgers arbejde bestod i at løbe efter selvbinderen og flytte de neg, som lå på hjørnet, så hestene ikke skulle trampe på dem.

Senere, når kornet havde ligget en kort tid, skulle det sættes i travet. Det hedder på sønderjysk "skok". Der kunne jeg også let gøre mig gældende, for jeg løb meget hurtigere end de andre høstfolk. Når kornet var kørt ind, blev kørerne lukket ud på stubmarkerne, hvor der var sået græs og kløver i bunden. Den mark var ikke indhegnet, så Helga og Kurt blev sat til passe kørerne og se til, at de ikke løb over i roemarken.

Far havde lovet os alle 4 gummistøvler for vores arbejde, og han holdt sit løfte. Vi var de første, der fik sådan noget moderne "stads", og da jeg kom i skole, kom skolekammeraterne løbende over skolepladsen for at se de nye "monstrummer". De råbte: "Er du ikke glad for dem". Det var jeg selvfølgelig. Det betød noget at være nr.1 såvel i søskendeflokken som i skolen.

Det år blev Olga født i oktober. Mor måtte holde sengen til jul, og fik at vide, at hun ikke måtte få flere børn. En af vore lærerinder besøgte tit mor - det var Olga Zimmermann (senere gift med kornhandler Nielsen, Gråsten). Hun stod fadder til Olga, der blev opkaldt efter hende. Frk Zimmermann hjalp mig med at hække chemisetter - borter til chemiser, eller særker, som vi sagde.

Da jeg var 13 år blev Vera født - trods alle advarsler. Jeg var nu så voksen, at jeg havde megen medlidenhed med mor; fødslen var streng og havde nær kostet hende livet. I ca. 5 måneder lå mor på sygehuset i Sønderborg sammen med det nye barn. Da hun kom hjem, var hun så svag, at hun måtte lære at gå igen. I den tid var bedstemor fra Kegnæs hos os. Hun var omkring 60 år, så det har nok også været en streng tid for hende. Jeg var jo ikke til megen hjælp, for 3 dage om ugen gik jeg i skole til kl.4, og sommerferien faldt først i august og i efteråret begyndte konfirmationsundervisningen. Far var heller ikke hjemme det år. Han kørte rundt til valg møder, for han var blevet medlem af "Bondens Selvstyre" og regnede med at blive valgt til folketingsmand. Mor var ked af det, for han var næsten aldrig hjemme. Det blev imidlertid en fuser, hele partiet gik i

Astrid og hendes søskende stillet op på række. Fra venstre: Astrid - Holger - Helga - Kurt - Gunnar - Olga - Vera. (privatfoto)

opløsning, og der blev ikke brug for de pengesedler, man havde fået trykt.

Den 1. april blev jeg konfirmeret. Det var småt med penge, så mit konfirmationstøj blev meget billigt - den hvide kjole kostede 11 kr., den blå andendagskjole 15 kr. og den nye frakke lidt mere. Dagen blev festlig med gaver, men pengegaverne tog min far næste dag og brugte til at betale sin møllerregning. Holger, der blev konfirmeret 2 år efter mig, var heldigere. En af vore søer fik 12 fine grise og de blev solgt til en god pris, så han fik to fine sæt tøj og en overfrakke. Ganske vist voksede han så hurtigt, at han ikke fik glæde af at bruge det, til gengæld fik han en god pris for det, da han solgte det. Det var begyndelsen til mit voksenliv - næste dag flyttede jeg i pigekammeret på loftet og skulle nu gøre nytte for føden - uden løn.

Dagen startede meget tidligt med morgenmalkningen, ikke altid lige morsomt - især ikke hvis koen om natten havde ligget i sin egen gødning. I det hele taget var hver dag fyldt med den samme række pligter - rede senge, feje og vaske gulve. Vaske op i vaskehuset - vaske børnetøj (den

mindste var jo kun 1 år) - vaske mejerispande og skrubbe gulve i vaskehuset. Så kom forberedelserne til middagsmaden. Opvask og gulvvask i spisekammer og køkken. Når eftermiddagen kom var der havearbejde, rengøring af hønsehuset og ellers "forefaldende arbejde!". Hvis det var sådan at blive voksen, så ville jeg hellere være blevet ved at være skolepige. Ikke mindst vinteren 1928-29 var slem. I vaskehuset frøs opvaskebaljen fast - vasketøjet frøs fast på snorene, og vort eget våde tøj var også stift af frost.

I oktober 1929 blev vi ramt af en tragedie, idet vor stald og lade brændte. Bror Holger havde fyret op under gruekedlen, da vi skulle slagte gris. Før gruekedlen var blevet muret op havde der været en bageovn, og et stykke tømmer fra den sad endnu i skorstenen. Det gik der ild i og ilden bredte sig til loftet, der var tæt pakket med byg fra høsten. Mor fik ringet til brandværnet, og jeg fik hurtigt lukket kørerne ud og jaget dem ned på græsmarken. Så kom turen til svinene, der var en so med smågrise - dem tog mor og jeg i vore forklæder og fik dem anbragt i nogle kaninbure, men inden da havde jeg fundet de små søskende, der sad og græd på en bæk bag tjørnehækken. Det blæste stærkt den dag, og gårdspladsen blev hurtigt fuld af røg. Blikplader fra taget begyndte også at flyve rundt i luften. Da brandfolkene kom, var der ikke meget at stille op med stald og lade, og nu måtte man koncentrere sig om stuehuset. Gavl og tag blev holdt under konstant sprøjtning. Naboerne kom til, og vi begyndte at tømme stuehuset - det var forfærdeligt. Madrasser lå ved vejen, lindeskabet stod på pløjemarken - stuemøblerne på gårdspladsen endog kakkelovnen blev båret ud. Det varede til ud på eftermiddagen, så var den værste fare overstået og møblerne blev slæbt ind igen, men om aftenen kom der folk, der gik brandvagt, da gløderne af og til blussede op. Karlens værelse var brændt, så de måtte rykke ind i pigekammeret, og jeg måtte så tilbage til børneværelset.

Kørerne kom i første omgang til "Buskmose", vi måtte cykle derhen for at malke dem og senere balancere en stor spand hjem gennem hjulspor og vandpytter. Senere fik far lejet en stald på Schönheim for vinteren, mens byggeriet af stald og lade var i fuld gang. Et nyt vaskehus blev også bygget - far ville ikke mere have skorsten i laden. Men det nye byggeri fik jeg ikke megen føling med, for den 1. maj 1930 var jeg færdig med at være ung pige hjemme og fik min første plads hos fremmede.

Gråsten har en Ahlmannspark og en Ahlmannsvej- men hvem var egentlig Ahlmann?

For 25 år siden, da Ahlmannsparken med bibliotek, sportshal og forsamlingslokaler blev bygget, hørte man om Ahlmannfamilien, fordi deres hus Steinburg blev revet ned for at give plads for nybygningen. I dag minder kun navnet og den lille park med mindsten om denne familie. Her fortæller Kirsten Thomsen om to generationer, der kom til at præge Gråsten det meste af det 19. årh. og helt op mod 1. verdenskrig.

Den første Ahlmann, der slog sig ned i Gråsten var Otto Friedrich Ahlmann. Han var født 1786 som søn af den ansete købmand Otto Friedrich Ahlmann i Nordborg, hvis far var rådsherre Hans Michelsen Ahlmann i Sønderborg. Her havde Ahlmannfamilien drevet skibsfart og handelsvirksomhed i flere generationer, og i to perioder har en Ahlmann haft borgmesterposten i byen. Også i Aabenraa møder vi en Ahlmann, idet Otto Friedrichs broder var købmand her. I familien var der gennem tiderne også embedsmænd og præster. F.eks. havde Adsbøl fra 1795 - 1801 en præst ved navn Hans Ahlmann.

Otto Friedrich Ahlmann fra Nordborg blev stamfar til familiens Gråstenlinie, som i 1800-tallet hovedsagelig var udbredt i Slesvig-Holsten, Danmark og Sverige. Han kom i købmandslære hos sin far i Nordborg og siden i Flensborg. Kort efter 1800 kom han til Gråsten og arbejdede en tid i købmand Nicolay Henningsens handelshus. Købmanden havde ingen børn, og da han døde i 1809, købte Ahlmann bygninger og grund af boet efter ham. Henningsen havde af hertug Friedrich Christian fået enekoncession på handelen i Gråsten, men dette opnåede Ahlmann ikke. Hertugen erklærede, at han forbeholdt sig ret til at udstede bevilling også til andre.

Størstedelen af den lille gråstenske befolkning havde deres udkomme som arbejdere og funktionærer ved slottet. I slutningen af det 17.årh. begyndte byen at vokse lidt, idet hertugen genopbyggede sydfløjen af slot-

tet efter branden i 1757. Det gav arbejde til byens håndværkere, og flere folk flyttede til byen. I den senere Borggade blev der bygget en del huse i denne tid. I 1783 lod hertugen opføre en skole, som endnu kan ses i Skolegade nr.9. Alligevel var der ikke meget liv i byen, for hertugen og hans familie opholdt sig mest på Augustenborg slot og kun i kortere perioder på slottet i Gråsten.

Ahlmann starter sin købmandsvirksomhed.

Ahlmanns køb i 1809 omfattede foruden beboelseshuset også forskellige udbygninger som bagehus, bryggeri og staldbygninger og et større grundstykke, der strakte sig fra Borggade ned til Sildekulen " ned til det salte vand". Ydermere havde han ret til fri gang gennem farver Wollers have ned til "den friske sø" for at hente vand og ret til stolesæder i kirken, tre for mænd og to for kvinder. Af købskontrakten fremgår det også, at han havde ret til at brygge øl og brændevin, endvidere ret til handel til lands og til vands. Dette sidste kom til at betyde meget for ham efterhånden som virksomheden voksede. Endvidere var han underlagt mølletvang til Munkemølle, idet Munkemølle var ejet af hertugen og hans bønder var forpligtet til at lade deres korn male der.

Købet blev godkendt af hertugen og i kontrakten nævnes alle de varer, som Ahlmann måtte handle med. Her et udpluk fra den lange liste: smør, ost, spæk, ærter, bønner, honning, humle, hamp og hørfrø, saltede sild, klipfisk, lys, eddike, olie, sennep, sirup, sæbe, rosiner, tørrede frugter, ingefær, peber og kanel, tjære og tran. Strigler, grimer og reb, søm, knivtænger, save, file, bor. Vognkæppe, vognfjælle, plove, harver, forke, plejle, skovle, spader og træsko. Desuden kobber- og messingkedler, stenkul, lærred, klæde af uld og halvsilke, synåle og stoppenåle, sålelæder m.m.

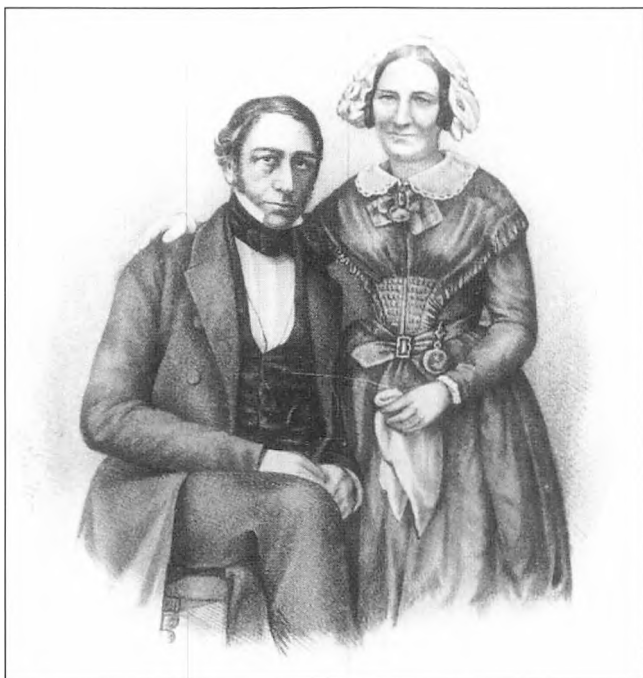
Tidens handelsforhold.

På denne tid var byttehandel almindelig. Bønderne bragte deres korn og smør til købmanden, som så betalte dem med de varer, de kunne købe hos ham. Men en landkøbmand måtte kun handle med visse varer og måtte ikke importere fra udlandet, så mange varer måtte hentes hos købmændene i købstæderne. Disse havde fra gammel tid privilegier for ikke at skulle konkurrere med landkøbmændene. Nu var Gråsten ikke en købstad, men efter manges mening en flække dvs. en handelsplads ligesom

Augustenborg, Løgumkloster og Højer, og de havde særlige rettigheder. Med sin ret til handel til lands og til vands havde Ahlmann samme vilkår som købstadskøbmændene, dvs. han kunne i modsætning til landkøbmændene også handle med jernvarer, kul og tømmer og indføre varer direkte fra udlandet. Derfor behøvede omegnens bønder ikke at mere at køre den lange tur til Flensborg, Sønderborg eller Aabenraa ad dårlige veje, men kunne handle i Gråsten. Det medførte, at flere håndværkere og andre handlende bosatte sig i byen, ligesom der blev bygget en del huse i denne tid.

Bryllup med teglværksdatter fra Egersund.

På trods af de usikre tider på grund af Napoleonskrigene gik det godt for den flittige og initiativrige Ahlmann. Han var en dygtig forretnings-

Otto Frierich Ahlmann f. 1786 i Nordborg og Marie Magdalene f. Lorenzen, datter af teglværksejer Nis Lorenzen i Egersund. (privatfoto)

mand, som man kunne stole på. I 1810 kun et år efter købet giftede han sig med den 17-årige Anna Marie Lorenzen, der var datter af teglværksejer Nis Lorenzen i Egersund. I de følgende år kom der 10 børn til verden i huset, 7 sønner og derefter 3 døtre. To døde som små og en datter 20 år gammel. Fru Ahlmann var en dygtig husmor, der på bedste vis klarede den store børneflokk og den omfattende husholdning i købmandsgården. Alligevel hændte det, at hun klagede

Det stråttækte havehus fra 1780, der endnu kan ses i Domhusparken. (A)

sig, hvortil hendes mand opmuntrende sagde: " Kære lille kone, mellem Elben og Kongeå er der ingen så dygtig, ingen så kær som du!". En ven af huset sagde om hende, at som hustru og husmoder forenede hun alle de gode egenskaber som en hustru overhovedet kan have. Dertil var hun

Den lille prydhave med springvand ved købmandsgården. I baggrunden ses familiemedlemmer. Bag denne have strakte nyttehaven sig helt ned til vandet. (A)

også meget haveinteresseret. I haven bag beboelseshuset stod der en muret pavillon fra 1780, hvor der om søndagen og når der var besøgende blev drukket kaffe. Pavillonen står der stadig, nu midt i Domhusparken Vennen beretter videre, at når han kom på sit ugentlige besøg, førte fru Ahlmann ham en tur rundt i den smukt anlagte have, hvor der var springvand omkranset af tilplantede krukke. Fra dette bekendtskab stammede hans store haveinteresse.

Fra havehuset og terrassen foran havde man den vidunderligste udsigt over engene, mod øst til Stengeroddeskoven og videre over vandet til Fiskenæs og Egersund, hvor teglværkerne lå side om side med deres røde tegltage.

Ahlmann bygger nyt hus til familien.

Familien Ahlmanns nye hus, bygget i 1822. Over døren ud til gården ses endnu den indmurede tavle af rød sandsten med indskriften:

*Otto Fr. Ahlmann
Marie Ahlmann
1822-1852*

Det gamle beboelseshus Ahlmann var flyttet ind i i 1809 blev revet ned i 1822 og erstattet af en nybygning i to etager med højt tegtag. Det er den bygning, der i dag ligger på Borggade nr. 1. Man ved ikke, hvordan det gamle hus så ud, men det har ganske sikkert været nødvendigt med mere plads til den store husholdning, hvor der på dette tidspunkt var 7 børn og flere ansatte på kost i huset.

Der har også været råd til dette byggeri, for handelen gik godt for Ahlmann, så godt, at de Sønderborgkøbmænd følte sig gået i næringen. Der blev sendt en klage fra bl.a. en tømmerhandler gennem Sønderborg magistrat til hofråd Thomsen i Gråsten, hvor det blev påstået, at Ahlmann kun havde ret til almindelig landhandel. Desuden var Gråsten ingen flække og havde derfor ingen særlige rettigheder. Det var nemlig kommet tømmerhandleren for øre, at Ahlmann havde modtaget en skibsladning tømmer direkte fra udlandet.

Nu fulgte en lang række redegørelser til forsvar og angreb mellem parterne. Ahlmann påstod, at han havde købt sin ret til handel til lands og til vands sammen med handelshuset i 1809 og betalt dyrt for det. Samtidig holdt han på, at Gråsten var en flække, dvs. en handelsplads og henviste til, at Gråstens unge mænd ikke var militærpligtige som bønderne i omegnen.

Ikke alene gav Ahlmann Sønderborgkøbmændene konkurrence i Sundeved, også til Als udstrakte han sine handeler. Det var sådan, at når rapsen var høstet, oplagrede bønderne den i laderne for at afvente en prisstigning. Når den indtrådte, fik den købmand rapsen, som kom først. I sådanne perioder havde Ahlmann sin vogn spændt for allerede kl. 6 om morgenen. På den tid kom den kørende post fra Flensborg, en gig med Postillon i skarlagensrød frakke. Når Ahlmann havde fået sine breve udleveret fra postmesteren, og storkøbmanden fra Hamborg skrev: "Nu er det tid at købe.", da kørte han foran posten til Als og kom Sønderborgkøbmændene i forkøbet.

Trods alle disse vanskeligheder ser det ud til, at handelen fortsatte uforstyrret op gennem 20'erne og 30'erne. Både hertug Christian August II og hofråd Thomsen støttede Ahlmann undervejs, ikke mindst fordi de kunne se, at Ahlmanns vidtstrakte og dygtigt drevne handelsvirksomhed var til stor gavn for byen. Hertugen skrev i et af svarene på de omtalte

henvendelser om Ahlmann: "Ahlmann er en meget stræbsom mand, der driver sin virksomhed med energi og forsigtighed til gavn ikke kun for sig selv, men også for byen, idet det giver arbejde til befolkningen og en bedre vareomsætning. Det har stor betydning for denne egn, der befolkes af mange småfolk." Således fik Ahlmann fornyet sin koncession både i 1834 og 1839.

Ved en folketælling i 1835 fandtes der på slottet, herregården samt i byen og hele den spredte bebyggelse i alt 540 personer. Den lille gade havde 30 huse og næsten lige så mange lå spredt i skovene omkring byen.

Nationale brydninger.

I 1840'erne begyndte de nationale brydninger at melde sig. Der blev talt dansk (sønderjysk), tysk og plattysk i byen, men det havde ikke røkket ved folks anerkendelse af, at den danske konge var landets overhoved. De mange embedsmænd, der var knyttet til fyrstehoffet stod derimod på hertugens side. Også Ahlmann, der i 30'erne havde givet bidrag til støtte for det danske sprog ved at oprette bogsamlinger, gik nu ind for hertugens synspunkter og blev slesvig-holstener. Der var et skel imellem de mere velhavende, som hovedsagelig befandt sig på den tyske side og håndværkere, mindre handlende og bønder på den danske.

I familien Ahlmann var omgangssproget sønderjysk, men der blev talt tysk til børnene og brugt tysk til skriftlige henvendelser til forretningsforbindelser. Et barnebarn fra Fredericia fortæller om sin bedstefar, at han på en spadseretur i byen talte sønderjysk med en arbejder, plattysk med slagter Paulsen, rigsdansk med herredsfogeden og højtyisk med dr. Clausen.

Hvordan gik det så børnene, der voksede op i dette hjem?

Den ældste søn Otto Friedrich, født 1811 nedsatte sig på godset Ussinggård ved Horsens. Han var som faderen en dygtig forretningsmand og drev ved siden af landbruget en indbringende handelsvirksomhed. Efter 20 år på Ussinggård flyttede han til København og efter nogle år videre til Hamborg, hvor han købte en herskabsejendom ved Alsteren. Han var ugift, men havde hele livet tæt kontakt til sine forældre og søskende, som han støttede ved flere lejligheder. Han bestemte i sit testa-

mente, at en fjerdedel af hans formue skulle gå til en "Otto-Ahlmann-Familiestiftelse" der skulle anvendes til at støtte de unge medlemmer af den store familie med at finansiere deres uddannelse samt dække udgifterne ved en sammenkomst i Gråsten for hele familien hvert andet år. Til at støtte trængende i sin fødeby oprettede han endnu en fond: "Købmand Otto Friedrich Ahlmann's milde Stiftelse."

Den næste søn Nis Peter, født 1812 blev også godsejer. Han købte i 1840 hovedgården Langholt nord for Ålborg med tilhørende jorder. Trods den store afstand fra Gråsten var faderen flere gange på besøg hos ham. Da Nis Peter døde i 1884 efterlod han sin søn Malthe en veldrevet ejendom. Malthe var førende på en række landbrugsfaglige områder og hans speciale var opdræt af heste og jysk sortbroget malkekvæg. Han havde mange tillidsposter og var bl.a. formand for Ålborg amts landboforening, der efter hans død opsatte et mindesmærke for ham ved Langholt.

Hans yngre broder Thomas Jörgen, født 1814 startede sin uddannelse hos faderen i Gråsten. Siden hjalp broderen på Ussinggård ham i gang med forskellige handelsfirmaer, hvorefter han af sin onkel købte et moderne brændevinsbrænderi i nærheden af Hamborg. Dette flyttede han til Fredericia i 1845, hvor han opbyggede en god brænderivirksomhed. Inden byens belejring i 1849 var kone og børn bragt i sikkerhed hos bekendte på Fyn. Selv stod Thomas Jörgen ved færgeløbet i Strib, hvorfra han kunne se røgen fra brandene under bombardementet. Fjendens første mål var hans virksomhed, der sammen med beboelseshuset blev fuldstændig ødelagt. Fabriksskorstenen var blevet brugt som mål for deres beskydning. I løbet af det følgende år blev såvel beboelseshuset som fabrikken genopbygget. Det var en veldrevet virksomhed, som sønnen Johannes overtog i 1878, mens forældrene flyttede til København. Fra sin fader overtog han også ledelsen af jernstøberiet "Carlshütte" ved Rendsborg. Han solgte ovne, centrifuger og andre jernvarer til hele Skandinavien. Virksomheden var i familiens eje langt op i næste århundrede.

Johannes holdt meget af Gråsten og opholdt sig ofte i familiehjemmet om sommeren. Her skrev han bogen "Allerlei aus Gravenstein" om Gråsten i 1800-tallet med hovedvægt på bedstefaderen Otto Friedrich

Ahlmanns liv og virke.

I 1817 fødtes Hans Wilhelm, der lige som sine søskende først gik i den lokale skole og derefter blev undervist af en huslærer. Efter nogle år i Åbenrå med undervisning i latin, fransk og engelsk, kom han i handelslære først i Flensborg og siden i Kiel. Han havde mange interesser og opgav snart købmandskabet for at studere nationaløkonomi. En tid var han i Tübingen, hvor han blev meget optaget af de demokratiske ideer, som i disse år optog studenterne. Efter hjemkomsten til Kiel blev han tilhænger af den slesvig-holstenske frihedsbevægelse, der arbejdede for et frit og selvstændigt Slesvig-Holsten. Dermed var familien delt i en tysk og en dansk gren.

Den yngste broder Hans, født 1820 blev udlært hos sin far og det lå i luften, at han til sin tid skulle efterfølge ham som købmand i Gråsten.

Søsteren Helene blev gift med pastor Christian August Valentiner i Haderslev. Han var tyskorienteret og måtte forlade sit embede efter krigen 1848-50, men efter 1864 vendte familien tilbage til Haderslev, hvor han blev provst og leder af præsteseminariet.

Den yngste søster Marie blev gift med Peter Jürgensen, der var købmand i Hamburg. Hendes datter var gift med pastor Gottfried Schumacher i Holbøl.

Gråstens førende forretningsmand.

Otto Friedrich Ahlmann fortsatte sin virksomhed og var efterhånden blevet en meget velhavende mand. Han havde et klart overblik over tingene, kunne træffe hurtige beslutninger og var strengt retfærdig. Dertil havde han en utrolig hukommelse for folk - havde han engang set en person, så huskede han vedkommende. En embedsmand sagde om ham: "Ahlmann kender snart sagt alle mennesker i Slesvig-Holsten". Han forstod at omgås alle og havde en udpræget humoristisk sans. Af skikkelse var han stor og bred, og han indgød folk tillid. Mange kom til ham med deres problemer, både økonomiske og private og fik trøst og vejledning. "Gå til gammel Ahlmann!" hed det sig, for til ham kunne alle gå, høj eller lav.

Derfor lykkedes det ham også at knytte fremragende og trofaste medarbejdere til sig, der blev hos ham i årevis. Hans handelsområde var stort, det gik fra Skagen til Ejderen, som han selv sagde.

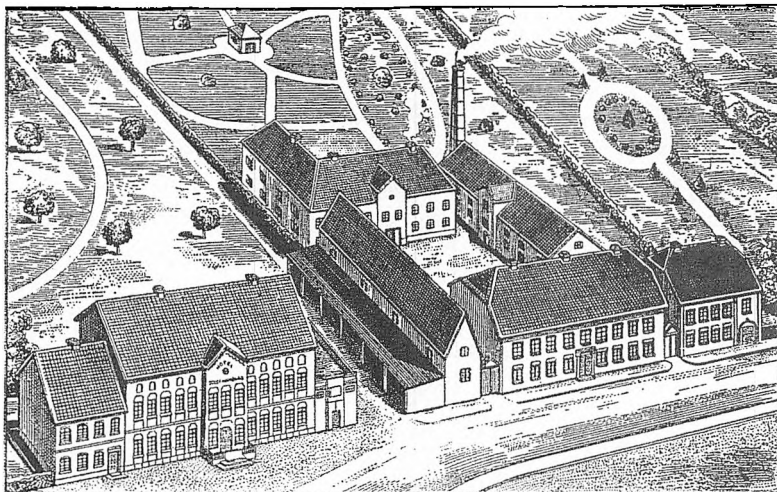
Den lille ladeplads ved Stengerodde, der lå for enden af Ahlmanns grund, havde hidtil ikke været meget benyttet. Nu kom der skibe med tømmer, jern og andre varer til byen, og de sejlede derfra med korn og smør. Mange af de skibe, der anløb stedet, havde Ahlmann part i og andre var hyret til fast fart mellem Gråsten og andre havne.

I 1840'erne var der stadig fremgang i handelen, og kulminationen nåedes under krigen 1848-50, hvor Ahlmann leverede varer til de tropper, der blev indkvarteret. Det var skiftevis tyske og danske tropper, så Ahlmann balancerede nationalt set, selv om han havde haft sin vigtigste støtte i her-tugen.

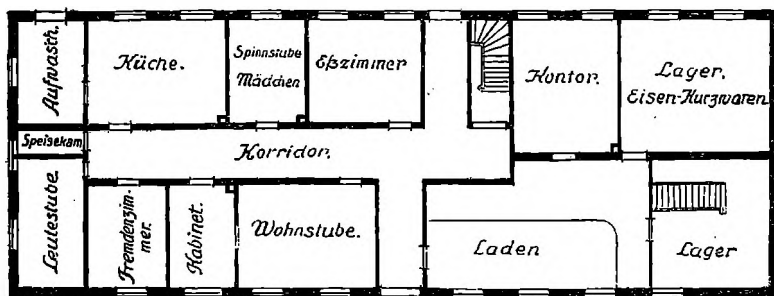
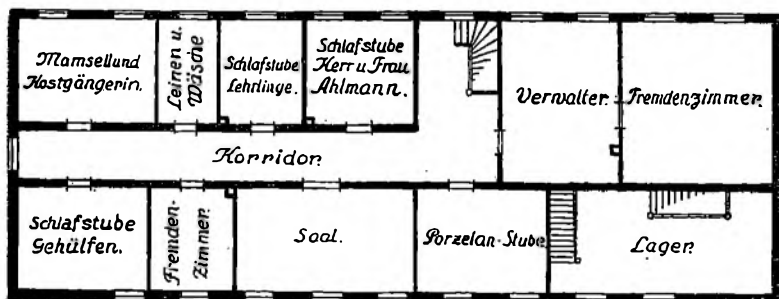
Vanskeligheder med de danske myndigheder.

I 1852 udvidede og nyindrettede han sine forretningslokaler. Derfor kom det som et chok for ham, at han ikke fik sin koncession fornyet i 1853. Det blev meddelt ham, at han omgående skulle afhænde sine lagre. Der havde allerede været vanskeligheder med tilladelse til at bruge ladepladsen ved Stengerodde, men dette ville slå benene væk under Ahlmann. Der blev forhandlet frem og tilbage. Der kom også et forslag om at udbyde koncession til en loyal dvs.dansksindet person! Det mærkedes, at her-tugen var væk, og at den danske øvrighed efter treårskrigen ikke så med blide øjne på tyskorienterede personer. Det var givet en belastning, at hans broder var en fremtrædende slesvig-holstener med tæt tilknytning til den provisoriske regering i Kiel under konflikten, og at sønnen Hans, der arbejdede i firmaet, havde deltaget i krigen på slesvig-holstensk side.

Nu havde Ahlmann i 1849 købt et værtshus ved siden af købmandsgården. Der opførte han i 1852 en efter Gråstenforhold fornem bygning, der fortsat skulle være værtshus. Ved købet overtog Ahlmann den koncession for almindelig værtshusdrift og landhandel, som fulgte med. Før 1853 havde han ikke gjort brug af denne ret, men nu kunne det blive en redning for ham. Regeringen i København anerkendte hans ret. Dog søgte han omgående om udvidet koncession for dog at kunne handle med flere varer end en almindelig landkøbmand.

Forretningsejendomme i 1850'erne. »Stadt Hamburg« til venstre og købmandsgården til højre. (A)

Ahlmann var heller ikke mere den eneste købmand i byen. Allerede i 1851 var den dansksindede madam Stillhof blevet tildelt privilegium til handel og værtshusdrift. I den lange række af ansøgninger og svar vedrørende Ahlmanns rettigheder, blev det også fra flere sider anført, at madam Stillhof ikke kunne betjene Gråstens borgere tilfredsstillende, og at Ahlmann måtte have sine rettigheder igen. Han prøvede også om han kunne overføre bevillingen til sin søn på Ussinggård, men det lykkedes heller ikke.

Hans Ahlmann, f. 1820 og Elise f. Olde, f. 1832 i Sønderå. (A)

Efter at have drevet sin handel videre fra værtshuset, fik han endelig i 1856 tilladelse til at flytte virksomheden tilbage til sin købmandsgård. Kort efter fik han en konkurrent, idet en købmand Dethlefsen fik koncession, men ellers forblev alt stort set som før. Disse år sled på Ahlmann, og yderligere havde han den sorg i 1855 at miste sin elskede kone. Hun havde været syg i længere tid og for at skaffe hende de bedste behandlingsmuligheder, sendte han hende til Kiel, hvor hun tilbragte sommeren 1854 hos Wilhelm. En bedring indtrådte, men i januar 1855 døde hun. Til sin datter skrev han: "Så er vores gode mor død og jeg står alene, forladt af alle mine børn. Gud må vide, hvor skæbnen fører min kære Hans hen."

Sønnen Hans går ind i virksomheden.

Med Hans var det gået sådan, at han var vendt hjem efter sin deltagelse i krigen på slesvig-holstensk side og nu fortsatte arbejdet i faderens forretning. Han havde ikke de samme evner for og lyst til arbejdet i Gråsten som faderen, og da det gik galt med bevillingen i 1853, forlod han byen. Efter moderens død vendte han alligevel tilbage til Gråsten og til arbejdet hos faderen. Han havde forgæves prøvet at købe sig ind i en handelsvirksomhed og indså, at der ikke var andre muligheder for ham end at han blev faderens efterfølger. Det var både ham selv og faderen klart, at han ville få vanskeligheder med at drive den store virksomhed, en omfangsrig butikshandel med kolonialvarer, vin og spiritus, tobak og cigarer, jernvarer, stentøj, glas og porcellæn, galanterivarer, manufaktur, jernvarer, kul og tømmerhandel ved siden af byggeartikler, korn og smør, brænderi med stort kvæghold og omfattende deltagelse i Aabenraaskibe i oversøisk fart. Dertil kom, at faderen arbejdede med sin store kapital, hvorimod Hans efter faderens død kun ville have sin arvepart.

I 1856 giftede Hans sig med Elise Olde og det unge par flyttede ind i i købmandsgården. Faderen købte "Haus Steinburg" af teglværksejer H.H.Dithmer, der havde bygget huset i 1844 i udkanten af Gråsten. Mens den dygtige og energiske svigerdatter styrede husholdningen i købmandsgården, levede faderen nu et stille liv i det lille hus, hvor "Mamsell Peters" sørgede for husholdningen. For at opmuntre ham inviterede Otto på Ussinggård ham på en rejse til London og Paris, en rejse, han udtrykte megen glæde over. Sin 76-årsdag tilbragte han hos børnene i Kiel og

77-årsdagen hos Peter på Langholt nord for Ålborg. På hjemvejen herfra besøgte han sin ældste søn Otto, der havde bosat sig i København.

I øvrigt havde han sin daglige gang i forretningen, hvor han stadig havde sin skrivepult og fulgte med i forretningerne. Over for myndighederne var han fortsat indehaver af forretningen, idet Hans havde fået afslag på sin ansøgning om koncession.

Efter krigen i 1864, hvor de tyske myndigheder overtog styret, kunne forretningen igen drives uden indskrænkninger.

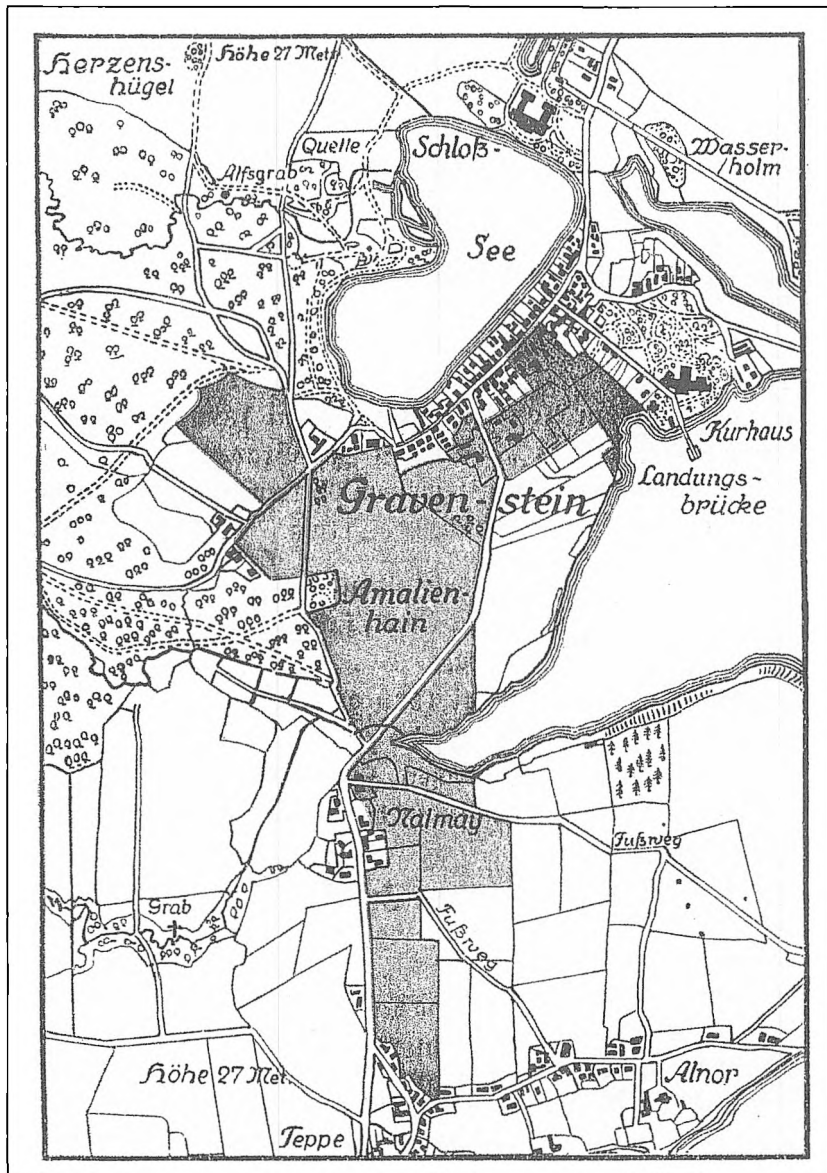
Afsked med den gamle købmand.

Således levede Ahlman sine sidste dage i det lille hus, åndsfrisk til det sidste, i stadig forbindelse med forretningen og omgivet af besøgende børn og børnebørn. Hans store børneflokk med familier havde altid haft tæt forbindelse med deres far og med hinanden. De skrev til ham og fortalte ham om deres familieliv og om deres forretninger, og han skrev tilbage til dem. Det har været en omfattende korrespondance, og den opretholdt han til sin død. Han døde kort før sin 80-års fødselsdag i 1866 og blev under stor deltagelse begravet på kirkegården i Adsbøl..

Gode tider i 70'erne.

De første år efter krigen i 1870-71 bragte opsving for handel og landbrug med bl.a. stor byggeaktivitet, der kom Gråstenhandelen til gode. Også for Hans Ahlmann gik det godt, men trods en modernisering af brænderiet, måtte dette opgives, fordi de store brænderier i Flensborg udkonkurrerede ham. Butikshandelen forblev god og gav et stort overskud. Smørhandelen havde altid givet problemer, idet bøndernes smør ikke altid var bedste kvalitet. Men købte Ahlmann ikke smørret, handlede landmanden heller ikke hos ham. Kornhandelen gik noget bedre, men der var kun tale om opkøb og videre transport til møllerne. På grund af de dårlige veje var landtransport besværlig og Ahlmann benyttede mest sine skibe. Han havde en skonnert, der regelmæssigt sejlede mellem Gråsten og Kiel. Der var tale om korn ud og klid, foderstoffer og stykgods tilbage. Også 2 jagter var i stadig fart med skipper Rübüg og Christensen til Kiel og skipper Hansen til Flensborg.

På skibsværftet i Abenraa var han med i næsten alle nybyggerier. I

Kort over Gråsten i 1884. De tidligere ahlmanske besiddelse er skraveret.
(Allerlei)

1878 erhvervede han losse- og ladepladsen ved Stengerodde og uddybede sejlrenden. Dernæst satte han en bom op og afkrævede fremmede bolværksafgift.

Hans Ahlmann var en stille, sparsommelig mand, der levede for sin forretning, og som sin far var han i gang fra morgen til aften. Ægteskabet var barnløst, men da de ansatte i forretningen boede i huset, var der alligevel tale om en stor husholdning. Der var 7 ansatte foruden kusk og staldkarl. Den dygtige husmor havde altså nok at se til, ikke mindst da familien plejede stor selskabelighed. Af gæsterne igennem 70'erne kan nævnes dr. med. Clausen i Gråsten og pastor Lange i Ullerup og ejerne af egnens større gårde: Boysen på Ballegård, Ohlsen på Ladegård, Bachmann på Grøngrøft, Bruhn på Skovbølgård og Richelsen fra Buskmose.

Til disse sammenkomster brugte man enten spisestuen nedenunder, hvor der var udsigt til gårdspladsen eller til større selskaber salen på første etage.

Det var gode år for forretningen, så Hans Ahlmann gik i 1870 i gang med en større ombygning af værtshuset på Torvet, idet han forhøjede bygningen med en etage samt indrettede et kornlager i den øverste lave etage i bygningen.. Det var den bygning, der senere hed "Hotel Graasten", og som Sydbank ejer i dag.

Op gennem årene havde både far og søn købt ejendomme og jord i byen og i 1870'erne nåede arealet op på ca.60 ha. Og Ahlmann ejede nu ca. 1/5 af byens jorder.

Hans Ahlmann havde således mange jern i ilden, og hvor faderen havde " et øje på hver finger og to i nakken" , var en beslutsom mand med en fast hånd, åbent blik, og var Hans mere blid og ikke tilhænger af hurtige beslutninger. Trods stor flid og sparsommelighed kunne disse egenskaber ikke opveje manglerne. Efterhånden kneb det også med at holde på dygtige medarbejdere.

Tiden ændrede sig, der kom andre handlende til byen, som f.eks en ung købmand Jørgen Christian Petersen i 1872. Han handlede med kolonial, korn og foderstoffer, og det udviklede sig senere til kornfirmaet A/S Laurids Nielsen. Der var Asmus Philip Jürgensens klædefabrik og manufakturhandel i Borggade, men Fiskeris teglværk var dog den største virksomhed på den tid.

Auktion.

Mandagen den 14. Juni og følgende Dage, Form. Kl. 9 og Efterm. Kl. 2, forsalges ved offentlig Auktion de Aahmanns i Graasten S. Ahlmanns Fallitten tilhørende Møbler og Landbrugs-Inventarjenstaaende.

Mandag Formiddag:

1 Vintervogn, 1 Phaeton, 1 Stolevogn, 1 Købret, 2 Køer med Tilbehør, 1 Kornmølle, 1 Græsflaasfløse, 1 Jern-Tørstovfløse med Hestevang og Salmørstter, Eskeklæder, Pløve, Harver og andre Landbrugsredskaber.

Mandag Eftermiddag og følgende Dage:

Møbler af al Slags, 1 Pengeskab, 1 Tafelstol, Vægfæstninger, pletterede Vægfæstninger m. m., Skildrier, et stort Parri Sengestel, Væner, Søjler og Skjælderstaber.

Auktionen afholdes den 9. Juni 1883.

Auktionenskommissær J. A. Mønsther.

Annoncer fra Dybbølposten i 1883. Konkursforvaltningen forsøgte at skaffe dækning ved at holde et udsalg, men senere måtte alt, lager, inventar og privat indbo gå til auktion.

Fallitten i 1882.

Alligevel kom det som et chok for byen, da Hans Ahlmann i 1882 meddelte sine kreditorer, at han standsede sine betalinger og trådte i likvidation. Man kunne ikke forestille sig noget mere solidt end Ahlmanns virksomhed, som havde eksisteret i over 70 år. Der blev holdt flere kreditormøder, og da alle fordringer var talt sammen, viste underskuddet sig at løbe op i 1.500 000 mark. Det var på den tid en svimlende høj sum! I det følgende år kunne folk jævnlige læse Dybbølpostens notiser om konkursen. Ahlmann trak andre med i faldet. En del af egnens velhavende landmænd og teglværksfolk havde betroet ham penge. De fleste af dem havde haft et nært forhold til den ahlmannske familie. De led store tab, og enkelte måtte endda forlade hus og hjem.

Nu tilbød familien, at de beløb, som mindre håndværkere, daglejere og tjenestefolk havde betroet Ahlmann, ville blive dækket.

Konkursforvaltningen prøvede med nedsatte priser at realisere varela-

Udsalg.

Det til
Kjøbmand Hans Ahlmann's
Konkursmasse i Graasten hørende
Træ- og Jern-Lager

skal med Kreditorudvalgets Samtykke realiseres ved Udsalg for Boets Regning.

Denne Leilighed til billigt Indkjøb af

**Mælker, Sparrer,
Lægger, Brædder,**

bearbejdede og ubearbejdede, saavel som allehaande andre

Trævarer,

fremdeles

Smedejern

i alle Dimensioner af tykst og svenskt Fabrikation,

File,

Skruer, Nitter, Som

og deslige anbefales det ærede Publikum paa det Bedste.

Konkursforvaltningen.

geret, men det indbragte ikke tilstrækkeligt, så en auktion kunne ikke undgås. Det hele blev udbudt til salg, både hotel Stadt Hamburg, forretningen, landbrugsjordene og rederiet. Den store Ahlmannske virksomhed, der siden 1809 havde betydet så meget for Gråstens trivsel og udvikling, var helt ophørt. Kort efter flyttede Hans Ahlmann og hans kone til Dresden og levede deres sidste år der. De er begravet på Tolkwitz-kirkegården i Dresden.

Wilhelm Ahlmann i Kiel.

Herefter ville familien Ahlmanns navn helt være forsvundet fra Gråsten, hvis ikke det havde været for den Ahlmannske familienstiftelse og broderen Wilhelm Ahlmann. Han havde i årene 1848-1852 sat al sin energi og arbejdskraft ind på at udvikle Slesvig-Holsten til en frisindet og demokratisk tysk medlemsstat. I den forbindelse indså han, at et velfungerende postvæsen var nødvendigt, hvis Slesvig-Holsten skulle kunne udvikle sig politisk og erhvervsmæssigt. Som 31-årig blev han i 1848 af den provisoriske regering udnævnt til chef for postvæsenet. Dertil var Ahlmann en indflydelsesrig sekretær for den provisoriske regering, en slags kabinetsminister. Han opbyggede nu et moderne velfungerende postvæsen, der samtidig skulle være forbillede for andre tyske stater. Han kom med det første udkast til de nye frimærker, der blev indført i 1850. I denne periode var han også idémanden bag oprettelsen af "Schleswig-Holsteinische Zeitung", organ for den provisoriske regering, der i denne tid bragte meddelelser fra regeringen og hærberetninger.

Krigslykken var ikke med slesvig-holstenerne og i 1852 blev den provisoriske regerings love og forordninger ophævet og hele postvæsenet igen underlagt generalpostdirektionen i København.

Midt i denne urolige tid giftede Wilhelm Ahlmann sig med Dora Feddersen. Brylluppet blev holdt i hendes hjem på godset Kiding, hvor faderen var forpagter. Han havde truffet Dora i hendes hjem, for Ahlmanns og Feddersens kom meget sammen i de år. Wilhelm og Dora var veninde med Wilhelms søstre Marie og Helene. Af politiske grunde måtte forældrene i 1852 forlade Kiding og flytte til godset Staun på Schvansen. Wilhelm og Dora Ahlmann bosatte sig i Kiel, og i årene fremover blev familien forøget med 9 børn.

Wilhelm og Dora Ahlmann ved deres guldbryllop i 1899. (privatfoto)

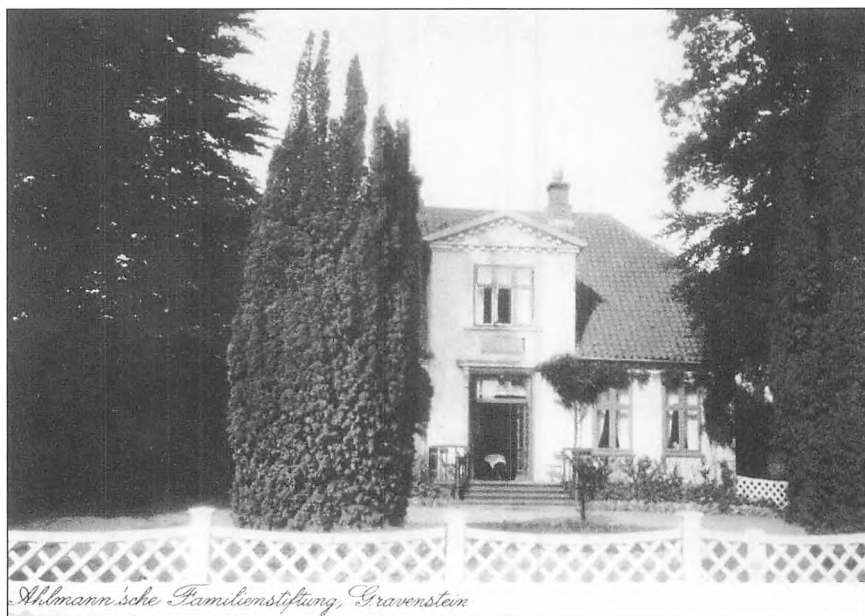
Den energiske og fremsynede Wilhelm, der i meget kunne minde om sin far, grundlagde i 1852 "Bankhuset Ahlmann" i Kiel og tilbød alle former for bankforretninger. Banken var den første slesvig-holstenske bank og udviklede sig til landets førende. I året 1952 kunne den holde 100-års jubilæum og blev 1967 overtaget af "Deutsche Bank". I 1864 startede han udgivelsen af avisen "Kieler-Nachrichten", som han var ejer af i en lang årrække. Samme år blev han medlem af den preussiske landdag.

Ikke alene var Wilhelm optaget af politik og økonomi, men han var samtidig et af de førende medlemmer af foreningen for havebrug i Slesvig-Holsten og kunne fra sin egen gartnervirksomhed præsentere nyheder på forskellige udstillinger. I foreningens blad omtaler han bl.a. gråstenæblet.

Familiestiftelsen køber Haus "Steinburg" tilbage.

Hans Ahlmann havde efter faderens død i 1866 i en byttehandel med palæet overdraget Haus Steinburg til Andreas Dick. Wilhelm Ahlmann, der altid havde følt sig tæt knyttet til sine søskende og til barndomsbyen Gråsten, købte nu huset på den ahlmannske familiestiftelses vegne i 1892.

Den spredte familie havde altid holdt forbindelsen vedlige, og siden 1875 var de mødtes hvert andet år i Gråsten på mor og bedstemor Anne Marie Ahlmanns fødselsdag den 8.juni. Det blev nu Haus Steinburg, der blev samlingsstedet for familien.

Haus Steinburg set fra vejen ca. 1910. Huset blev opført i 1844 af teglværksejer H.H. Dithmer fra Rendbjerg. Hertug Christian August II var til stede ved indvielsen og skulle have døbt huset »Haus Steinburg«, fordi Dithmer som teglværksejer havde tjent sine penge på (mur)sten. I 1856 blev huset købt af »gamle Ahlmann«, og efter hans død overdrog sønnen Hans Ahlmann det til Andreas Dick i bytte med palæet. Den ahlmannske Familiestiftelse købte det tilbage i 1892.

Wilhelm støtter byens udvikling.

I 1894 overlod Wilhelm Ahlmann ledelsen af banken i Kiel til sin søn Ludwig. Derefter tilbragte han megen tid i Haus Steinburg, som også var sommerbolig for andre familiemedlemmer. Han havde altid fulgt sin fødebys udvikling med interesse, og nu da han tilbragte sommermånederne her, gik han aktivt ind i forskellige projekter.

I 1897 indbyder han i annoncer til et møde på Jepsens Gasthof (Den gamle Kro) med det formål at stifte en frugtavlforening. Her henviser han til den betydning frugtavl og salg af frugt har haft på egnen og opfordrer folk, der har erfaring i frugtavl om at møde op. Desuden er alle interesserede velkomne til at deltage i mødet. I september blev der holdt stiftende generalforsamling på "Stadt Hamburg", og samme år er medlemstallet i frugtavlforeningen oppe på 200 fra byen og oplandet. Der var både danske og tyske medlemmer. Desværre er der ikke bevaret optegnelser om foreningens virke og om hvor længe, den eksisterede, men i 1909 viste en optælling af frugttræer, at der var over 3000 Gråsten-æbletræer i Gråsten.

Da Wilhelm også interesserede sig for byens udvikling som feriested, grundlagde han en forskønnelsesforening, forsynede den med vedtægter og udgav en brochure, hvori han lovpriste egnens herligheder. Foreningen fik anlagt nye spadserestier og udbedret de bestående veje i de omliggende skove. Denne forskønnelsesforening fremsatte også forslag til navngivning af gaderne i Gråsten. Vejen gennem byen fra Flensborg til Sønderborg kaldtes kun landevejen og den havde ikke noget gadenavn. Nu opstod navnene Grosse Strasse, Schlosstrasse, Ahlefeldtsweg, Ringstrasse, Schulstrasse og Friedrichsstrasse, den sidste i folkemunde kaldet "Nygade". Og således er det i dag, blot i dansk udgave. Da gaderne havde fået navne, skulle de også se ud som rigtige gader, så foreningen foranledigede, at Borggade, Torvet og Slotsgade blev brolagt. Flere andre projekter arbejdede forskønnelsesforeningen med som f.eks. gadebelysning, men dette ønske gik først i opfyldelse i 1908, da der var blevet oprettet et elværk i byen.

Fra 1866 var der regelmæssig skibsfart fra Flensborg til forskellige anløbssteder langs fjorden og også til Gråsten. I 1882 blev Kurhotellet bygget og nu kunne gæster både overnatte og få servering i dette flotte hotel med et smukt anlæg ned til en ny anløbsbro.

Ahlmann skrev flere artikler i Kieler Zeitung, hvor han anbefalede hotellet og beskrev den smukke omegn. Han stod også for fremstillingen af en vejviser med forslag til vandreture i skovene omkring byen. Desuden bestilte han snedker Christensen til at fremstille bænke af afbarket egetræ og lod dem opstille på særlig kønne udsigtpunkter som f.eks. Hjertehøj, som han kaldte Herzogshügel. Her var der opført et lille lyst-

Gravenstein.

Fremdenstation, Kurort, Sommerfriske.

Begleiter durch Gravenstein und Umgegend.

Den Heimischen und Fremden gewidmet, welche auf einige Stunden oder Tage nach Gravenstein kommen.

Gravenstein besteht aus dem Gemeinde-Flecken dieses Namens (1160 Einwohner, 112 Häuser), dem herzoglichen Schlosse nebst Schloßpark, Seen, Forsten und Meierhöfen Gravenstein und Fischbeck.

I 1897 udgav Wilhelm Ahlmann en lille turistfører, hvor han anbefaler 20 kortere og længere spadsereture gennem byen og skovene.

hus, hvor man kunne sidde og nyde udsigten over det smukke landskab.

Som tidligere omtalt havde købmand O.F.Ahlmanns "milde Stiftelse" til formål at støtte Gråstenere, der havde brug for økonomisk hjælp. I 1893 udvidede Wilhelm Ahlmann denne stiftelse med 15.000 Mark i "Dr. Wilhelm Ahlmanns Stiftelse". Herfra modtog folkeskolen i Gråsten midler til undervisningsmaterialer, et bibliotek blev åbnet med 268 bøger og endelig modtog "Warteschule" tilskud.

Det var hans hustru Dora Ahlmann, der i 1900 fik idéen til oprettelsen af en børnehave i Gråsten. Den blev kaldt "Warteschule" og havde til huse på Ahlfeldtvej 11, der hørte under den Ahlmannske stiftelse. Midlerne til børnehavens drift skaffede Wilhelm Ahlmann. Den daglige leder var en diakonisse, søster Cathrine fra Flensborg. Når man ser det lille hus i dag, kan man undre sig over, at det kunne rumme både en familie og en børnehave med 30-40 børn. Under første verdenskrig ophørte den.

Park og frugthave.

Wilhelm Ahlmann, som på den tid var familiens overhoved, erhvervede ca. 4 ha land omkring Steinburg og startede med at anlægge en frugthave, hvori han plantede flere hundrede æbletræer, de fleste naturligvis af

Parti fra Ahlmannsparken 1889.

sorten "Gravensteiner". Parken blev anlagt efter Ahlmanns tegninger i engelsk stil med trægrupper, kunstfærdige bænke, søpartier med en buet bro og en pavillon, kaldt Wilhelmshütte, hvor familien på sommerdage kunne sidde og drikke te. Den brændte ned i 1999, men er genopført i den gamle stil. Da Ahlmann var levende optaget af byens historie, lod han opføre en ruin i parken, der skulle forestille resterne af det første Gråsten slot. På ruinen blev der anbragt et skilt med påskriften: "Ruine des Hauses zum Gravenstein, durch Feuer zerstört 1699". Ruinen blev fjernet i 1950.

Der var ansat en gartner til at passe parken og det ret store gartneri, og han boede i gartnerboligen, der var opført i 1904. Både dette hus og Haus Steinburg blev revet ned, da Ahlmannsparken med bibliotek, sportshal og

Gartnerboligen er opført i 1904. Også den blev revet ned i forbindelse med byggeriet i 1978. Egetræet i forgrunden står der stadig. En plade (forsvundet efter 1978) fortalte, at Wilhelm var med til at plante det i 1824.

forsamlingslokaler blev bygget og parkeringspladsen anlagt i 1979. Parken, der ligger bag ved de nuværende bygninger blev stort set bevaret med trægrupper, stier og støbejernsbænkene fra jernstøberiet Carlshütte i Rendsborg. Her står også forskellige mindesten bl.a. for den gamle købmands ældste søn, Otto Friedrich Ahlmann frå Ussinggård, der oprettede familienstiftelsen.

Familiesammenkomsterne.

I Haus Steinburg fortsatte familiesammenkomsterne hvert andet år. Et program for familiedagen fra 1903 lyder således: Ankomst om eftermiddagen kl.6 og kl.8 aftensmad i Kurhuset. Den næste dag morgenmad i Kurhuset, og kl.9 "familieråd" i Steinburg, en slags generalforsamling, hvor beretninger og regnskaber for familienstiftelserne bliver gennemgået. Dernæst er der valg til forvaltningsrådet og sidst beretning om familiehuset Steinburg og fremlæggelse af en familiechronik. Kl.12 frokost i hjemmet og om eftermiddagen kl.3 spisning i Kurhuset. Derefter bliver kaffen drukket i Steinburg og her tilbringes aftenen. Næste formiddag besøges familiegravene i Adsbøl og kl.1 er der middagsmad i Kurhuset, kaffe i

Medlemmerne af familien Ahlmann fotograferet foran »Haus Steinburg« den 20. familiedag i 1913.

hjemmet og dernæst spadsereture i omegnen. Det skete, at familien charrede en fjorddamper til deres udflugter til forskellige steder langs fjorden.

Ældre gråstenere husker disse dage, hvor korrekt klædte herrer og noble damer med hatte gik fra Steinburg til Hotel Gråsten for at indtage middagsmaden. Selv efter nedrivningen af Steinburg er sammenkomsterne afholdt hvert andet år, nu oftest i Kiel. Hvert 6. år afholdes en større sammenkomst, hvor også den danske del af familien deltager. I 2001 blev denne familiedag afholdt i Sønderborg, hvor 250 familiemedlemmer deltog, heraf var ca. 2/3 var danske. De andre år deltager kun de 21 stemmeberettigede med deres børn. Både "Otto Ahlmann Stiftelsen", der flyttede til Kiel efter salget af "Haus Steinburg" og "Wilhelm Ahlmann Stiftelsen" eksisterer stadig og har til formål at støtte familiemedlemmer med uddannelse eller etablering af egne virksomheder. Stiftelsernes bestyrer er godsejer Malte Ahlmann, Sehested.

Familedag i »Haus Steinburg« 50 år senere i 1963.

Hvor finder vi så den kendte købmands efterkommere i dag ? De to døtre blev gift tysk og deres familier er bosat i Tyskland. Wilhelm, bankdirektøren og Gråstens velgører har sine fleste efterkommere i Holsten og længere sydpå. Thomas Jörgens efterkommere befinder sig for størstedelen i Danmark, men med en gren i Rendsborgområdet. Sønnen Nis Peter Ahlmann som blev godsejer på Langholt ved Ålborg, har kun danske efterkommere. Et tipoldebarn, Malthe Ahlmann-Lorentzen er i dag ejer af Langholt.

Det var en driftig familie, der blev splittet af de nationale brydninger i 1800-tallet, men som op gennem 1900-tallet alligevel har formået at bevare forbindelsen med hinanden. Forholdet mellem den tyske og den danske del af familien er som Malte Ahlmann, Sehested udtrykker det "sehr gut und freundlich."

På kirkegården i Adsbøl står to gravsten. Den ene over Otto Friedrich Ahlmann, f. 21.5.1786 d.. 17.5.1866 og hans hustru A. Marie M. Ahlmann, f.21.6.1793 d.11.1.1855.

Den anden over Otto Friedrich Ahlmann, f.22.8.1811, d.19.3.1873 i Hamborg. Han oprettede familiestiftelsen til gavn for trængende og til ære for familien. Gravstedet besøges jævnligt af familien.

Litteratur.

- Ahlmann, Johannes: Allerlei aus Gravenstein. Rendsburg 1929.
Illustrationer herfra er mærket (A).
- Kamphövener, Morten: Træk af Gråstens historie. Sønderjysk månedsskrift 1971.
- Jørgensen, A.D: Graastens ældre historie. Genoptryk 1979.
- Andersen, Poul: Graasten - et slot og et sogn. Hist. Forening for Graasten By og Egn. 1985.
- Ostwald, Jürgen: Wilhelm Ahlmann.
Ein Schleswig-Holsteiner aus Nordschleswig.
Udg. Bund deutscher Nordschleswiger 1998.
Aabenraa.
- G. Hoffmann: Wilhelm Ahlmann. "Heimat" nr.6, Juni 1917.
- Ahlmann, Johannes: Verzeichnis der Nachkommen des Kaufmanns Otto Friedrich Ahlmann.
Carlshütte bei Rendsburg 1938, letzt ergänzt 1995.
- Ahlmann, Johannes: Otto Friedrich Ahlmann: Gedenkblatt zur 100 jährigen Wiederkehr seines Geburtstages 1911.
Gedenkblatt ved Johannes Ahlmanns død 1939.

Christian Damm, en bondedreng fra Kværs.

Der dukker stadig gamle skrifter, notesbøger og andet op de mærkværdigste steder. Her er det håndskrevne barndoms- og ungdomserindringer fra den senere præst i Kværs, Christian Damm, der fandt vej fra en auktion i Kiel til hans efterkommere på Langelø. Gert Conradsen har oversat og bearbejdet teksten.

I 1927 modtog daværende sognepræst i Kværs, Knud Skaarup, et brev fra en person ved navn Hans Gloy i Kiel, hvori denne meddelte, at han var i besiddelse af en lille bog i A5-format på ialt 182 tætskrevne sider. Han havde erhvervet bogen på en auktion allerede i 1907.

Teksten var en selvbiografi af Christian Damm omfattende tiden fra 1811 til 1847, og at denne Christian Damm ifølge bogen var født i Kværs. Hans Gloy meddeler pastor Skaarup, at ingen af hans eventuelle arvinger er interesseret i bogen, og han forespørger, om nogen i Kværs har interesse for den. Præsten formidler kontakt til daværende gårdejer Asmus Damm på Langelø, en slægtning til ovennævnte Christian Damm, og Gloy sender bogen til Langelø.

For en del år siden viste Jørgen Damm, Degnetoft 1 her i Kværs, mig bogen og spurgte, hvad jeg mente om den?

Teksten på de 182 tætskrevne sider er på tysk og med gotisk skrift og er derfor i dag svært tilgængelig for de fleste. Efter læsning af de første sider blev jeg ganske fascineret. Her forelå en beskrivelse af en drengs og en ung mands udvikling fra barn i en landsby for næsten 200 hundrede år siden, som elev i den lokale skole, som privatelev hos præsten, som elev på latinskolen i Flensborg og som teologistuderende ved universitetet i Kiel og som bestyrer af et institut i Itzehoe frem til 1847, da han bliver kaldet til præst i sin hjemby Kværs.

Jeg tilbød Jørgen Damm, at jeg ville renskrive teksten for at gøre den mere "brugervenlig", og brugte et års tid på at omsætte den nogen steder temmelig snørklede tekst til moderne typer. Nu foreligger værket i 2 eksemplarer, indbundet, men stadig på Christian Damms noget kringlede tysk. Et eksemplar har Jørgen Damm, og det andet har jeg.

Christian Damm blev født i Kværs 1811, var sognepræst i sin fødeby fra 1847 til 1864 og fra 1864 til 1877 i Hostrup ved Tønder. Her døde han som 66årig og her ligger han begravet. Hans gravsten står der endnu. Hans notater viser også, at horisonten hos en landsbybefolkning for 175 år siden nok var noget videre, end man er tilbøjelig til at antage; i hvert fald i visse sociale lag.

Her bringes uddrag af teksten i dansk oversættelse. Jeg har holdt mig så tæt på originalteksten, som muligt.

Vita mea.

Erindringer fra mit liv.

Efterhånden nedskrevet af Damm,
pastor, førhen i Kværs, nu i Hostrup.

Notaterne påbegyndt den 16.oktober 1868.

1. Min første barndom og skolen i Kværs.

Den 25. januar 1811 så jeg for første gang denne verdens lys. Mine forældre var boelsmand Peter Damm i Kværs og dennes hustru, Marie Catharina, født Jynschau. Det første minde fra min barndom går tilbage til treårsalderen, til kosaktiden 1814. Jeg kan huske, at vi med hele vores husstand stod på Toftebjerg og så kosakkerne ride langs vejen til Kværsløkke. De kom ikke ned til vores ejendom, fordi vejen herhen og især indkørslen ved dammen var helt fyldt med sne. Min far havde for en sikkerheds skyld gemt sine heste på en ejendom i Kværsskov ved Chresten Holm, da kosakkerne var kendt for, at de tog de bedste heste og det helt uden betaling.

Snart kom dog tiden for at påbegynde min skolegang. I 1817, som seks-årig blev jeg sendt i landsbyens skole. Et par skillinge fik jeg med til

min lærer, degn Thomas Petersen, som brugte dem til at købe kager for i kroen; de skulle tjene til at mildne skolens kedsomhed hos mig og andre. Jeg lærte at læse, skrive og regne ud over det, jeg allerede havde lært derhjemme. Vi læste i en tysk læsebog, der indeholdt Luthers katekismus og evangelierne for kirkeårets gudstjenester. Senere fik vi også danske skolebøger, især katekismus og bibelhistorie, medens regnebøgerne var på tysk. Her i skolen begik jeg min første synd. Min bordnabo, Nis Clausen fra Kværs-skov, havde en seksling liggende i sin skuffe. Jeg tog den og ville købe lakridsvand for den, men mit frække tyveri blev opdaget, og jeg fik 3 hårde rap med et birkeris på hver hånd; det var ret smertefuldt og meget pinligt. Mindre pinagtigt var en anden straf, som jeg og mange andre elever blev udsat for. Ved siden af skolestuen var et kammer, som blev benyttet til ophold for elever, der havde opført sig dårligt, for at man i ensomhed skulle sidde og fortryde sin adfærd. Men her stod et stort brødtrug, og var man nu to eller flere, der blev bortvist samtidigt, var det en stor fornøjelse at gyngede i dette, så straffen forfejlede ganske sin hensigt.

2. Min sidste barndom og skolen hos præsten.

Pastor Jessen i Kværs plejede sædvanligvis at give privatundervisning til flere drenge, dels fra sit eget sogn, men også fra andre sogne, der ofte opholdt sig som kostelever hos ham. Han havde selv 3 sønner, der deltog i denne undervisning, nemlig Georg, der senere blev præst i Nordborg, Christian Peter, der blev lærer ved latinskolen i Flensborg og Peter Heinrich, der nu med titel af professor er rektor ved gymnasiet i Haderslev. Også hans datter Maria, der nu er gift med Boysen på Ballegård, deltog. Sammen med de fremmede elever dannedes her en lille skole på 8 - 12 elever. Nogle mænd, som er værd at nævne, har her modtaget den grundlæggende undervisning til deres senere videnskabelige uddannelse og skal nævnes her: Etatsråd Nissen fra Ø. Hostrup, der blev medlem af overappellationsretten i Kiel, pastor Petersen i Holbøl og jurist Henningsen fra Egersund, der en overgang var herredsfoged i Gråsten.

Denne mulighed, at kunne give deres børn en bedre undervisning på et højere niveau, end landsbyskolen kunne give, benyttede sognets bønder sig af for nogle af deres børn, selvom de ikke senere skulle studere. Også

min far foranledigede, at jeg i god tid blev sendt derhen. Jeg var lige fyldt 11 år, da jeg med mine skolebøger under armen begav mig på vej over markerne til præstegården.

Som mine skolekammerater ud over pastor Jessens 4 børn kan jeg nævne: Hans Heinrich Festersen fra Hokkerup, Jes Petersen, degnens søn fra Kværs, Jürgen Jessen, den gamle kromands søn i Kværs, Peter Jochumsen, søn af den såkaldte Jochum Doctor på Kværsmark, Andreas Matzen, søn af sømand Hans Bendix Matzen i Kværs, Peter Toft og Jes Toft, sønner af parcellist Hans Toft i Kokhav, Peter Nissen fra Kværsløkke, Ingeburg Thaysen, datter af Boelsmand Jürgen Thaysen i Rinkenæs, senere gift med kancelliråd Jepsen i Rinkenæs, Christine Hinrichsen fra Buskmose, senere gift med Richelsen, ejeren af Buskmose, men som i dag bor i Egersund.

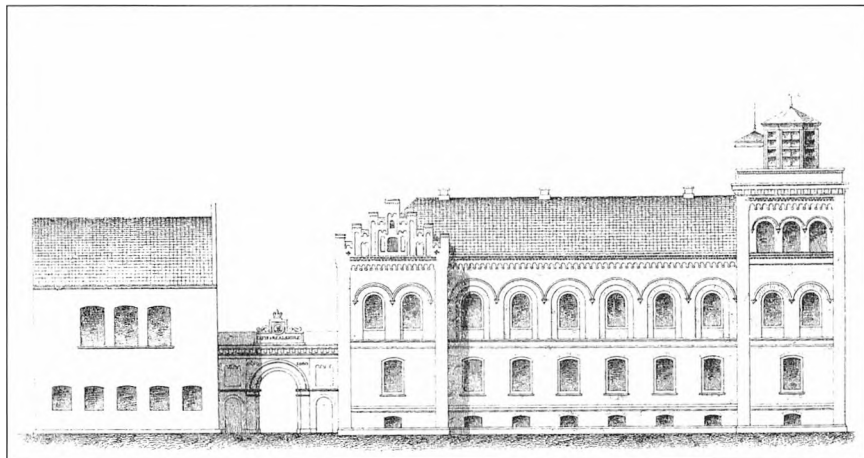
I fem år blev Christian Damm undervist i denne privatskole og her lægges fundamentet til det senere humanistiske studium ved universitetet i Kiel.

Om undervisningen skriver han:

Ud over de almindelige fag, som enhver skole underviste i, forberedtes vi til en eventuel fortsættelse på latinskolen. Først det tyske sprog. Vi skulle kunne både skrive og læse og også til sidst tale det. Så kom latinen, som voldte mig virkelige kvaler. Allerede den første sætning, "universus mundus distributur in duas partes" forvoldte mig stor kvaler, men efterhånden kunne vi klare mindre oversættelser fra Neges og Cæsar. Senere kom så også det græske sprog, hvor man jo først skulle lære bogstaverne. Slutteligen kort før konfirmationen startede vi på hebræisk. Det blev dog ved starten og videre kom jeg aldrig med dette sprog.

I året 1827 skulle jeg konfirmeres og dermed slutte undervisningen i præstegården. Dermed meldte spørgsmålet sig: "Hvad nu?", og en skønne dag fik jeg derhjemme stillet spørgsmålet: "Vil du blive ved bogen eller vil du alligevel være landmand?" Valgte jeg det første, ville jeg give afkald på min mødrene arv, et boel af ikke ringe størrelse. Valgte jeg det sidste, var undervisningen i de mange sprog jo spildt, og en stilling som præst, for om dette drejede det sig jo, havde meget tiltrækkende ved sig.

Vi begyndte derfor at overveje at fortsætte skolegangen på en latinskole. Den nærmeste lå i Flensborg og efter påske 1827 kørte min far mig derhen.

Latin- og realskolen i Flensborg. (Trap 1864)

Opholdet på latinskolen i Flensborg.

Afskeden med barndomshjemmet faldt mig let. Der var jo ikke så langt fra Flensborg til Kværs, og mit første logi i byen var hos købmand C. P. Kruse, hvis kone var min kusine. Her kom bønderne fra Kværs tit, når de var på indkøb i byen, så jeg havde ofte kontakt til dem derhjemme. Vis a`vis boede

primaner Hansen. Han var fra Årslev, og er i dag præst i Broager.

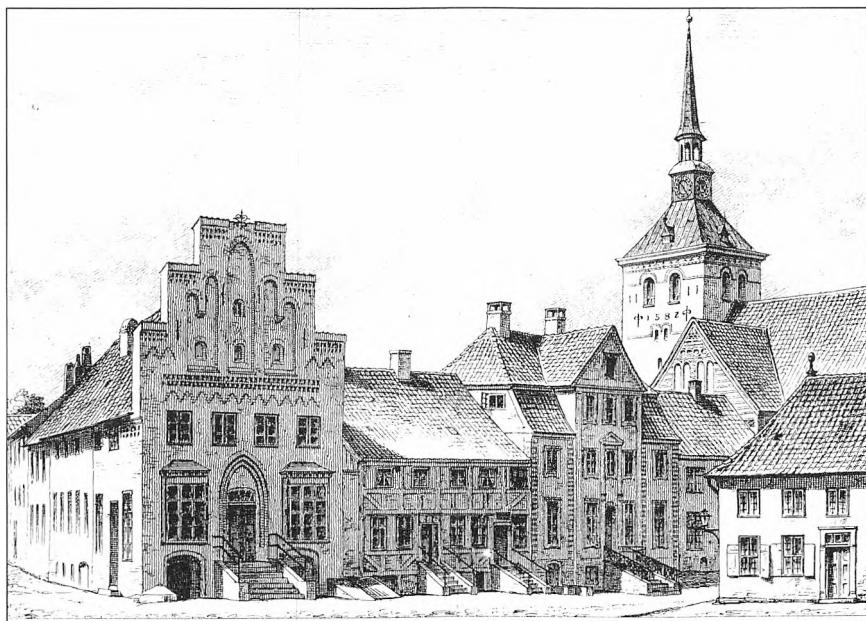
Latinskolen havde kun fire klassetrin, prima, secunda, tertia og quarta, og jeg blev, efter en optagelsesprøve, indskolet i tertia. (Prima er øverste trin, de enkelte klassetrins elever blev kaldt: primaner - secundaner osv.). Ud over stadsinspektør Demuth, der var skolens musiklærer var der kun fire lærere. Rektor hed Wolf, en mand på mellem 60 og 70 år, underviste i græsk. Skolens conrektor var Franke, 30 til 40 år gammel, underviste i religion og fædrelandshistorie, hvor han aldrig nåede længere end til Gorm den gamle; han blev senere præst i et landsogn på Sjælland. Subrektor var Steodtmann. Han underviste i naturhistorie, fysik, mate-

matik og geografi; han fik senere embede som præst i Haderslev, men måtte efter 1850 forlade hjemstavnen og blev præst i Hannover. Collaborator (hjælpelærer) var Bahnsen. Han underviste i Europas historie og latin; han blev senere udnævnt til forstander for seminariet i Tønder.

Dette var altså skolens lærerpersonale. Tilsynet med skolen, med lærerpersonalet og undervisningen, lå alene i hænderne på provsten for Flensborg amt, Jacobsen, der var præst i Grundhof. En lidt drifkædig person, der sjældent viste sig på skolen.

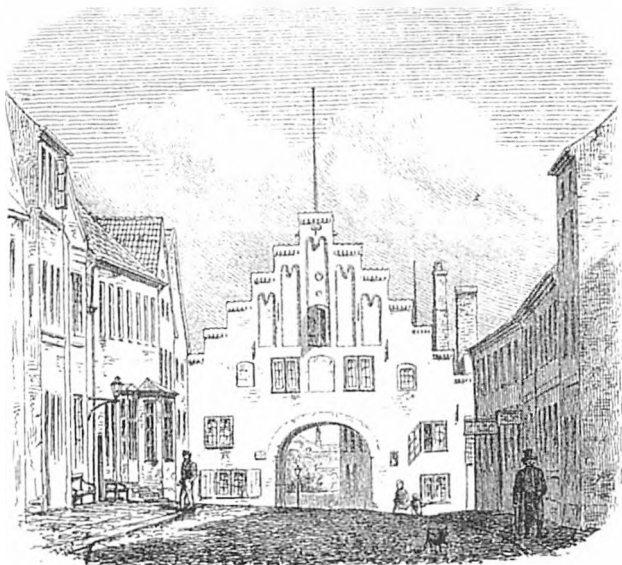
To gange havde skolen besøg af kong Christian den VIII, dengang som kronprins, og en gang af Frederik VI.

Skolen havde et godt omdømme og havde derfor stor søgning. Da jeg gik i prima, omfattede klassen omkring 50 elever; så det samlede elevtal oversteg 100. Dette store antal latinskoleelever var selvfølgelig med til at sætte sit præg på byen ved bestemte lejligheder, og dette vil jeg give et par eksempler på.

Sønderborg i Flensborg. (Trap 1864)

Da subrektor holdt bryllupsfest med rektors datter, skulle eleverne selvfølgelig bidrage til festlighederne. En sang blev digtet og fordelt i mange eksemplarer, et stort antal fakler blev anskaffet og eleverne samledes i "Stadt Kopenhagen", der dengang lå i Angelburger Gade. Med et musikkorps i spidsen gik optøget til klostergården, der lå vis à vis latinskolen. Her blev sangen under musikledsagelse præsenteret for brudeparret og efter et trefoldigt leve gik turen til Søndertorv, hvor faklerne kastedes i en dyng til et festligt brændende bål.

Nørreport i Flensborg. (Trap 1864)

Ved en anden lejlighed, collaborator Bahnsens afrejse til Tønder, benyttede latinskoleeleverne også muligheden for et festligt optog. Hvem der kunne ride, skaffede sig heste, de andre enedes om at leje vogne, og på dagen for afrejsen samledes en ikke ringe flok af ryttere, jeg deriblandt, på Klosterpladsen. Rytterne to og to, fulgt af vognen med collaborator Bahnsen og de øvrige lærere og derefter den lange række af

vogne med de andre elever, udgjorde kortegen. Dette optog drog nu ad den lange hovedgade, igennem Nørreport i et hurtigt ridt til Bov kro. Her beværtede Bahnsen os med punch og smørrebrød.

På en ganske anden måde formede et optog gennem byen sig til ære for en af skolens lærere, dr. Prehn, der pludselig afgik ved døden. Hans kiste skulle bæres helt ud til kirkegården, derfor udvalgte 12 af de stærkeste elever som bærere, deriblandt også jeg. Seks skulle bære samtidigt, og så skulle vi afløse hinanden undervejs. Et musikkorps gik i spidsen og spillede sørgemusik, så fulgte skolens elever og det øvrige følge og bag dem en lang række tomme kareter, der skulle køre følget tilbage til byen.

På lignende måde blev også elever, der døde, fulgt til graven.

Efter dette afsnit opremser Christian Damm 47 af sine klassekammerater med navns nævnelse, og dette har han utroligt styr på. Han fortæller, hvad de hedder, personlige karakteristika, hvor de kommer fra, og hvor de senere, efter endt uddannelse, slår sig ned. Heraf fremgår, at Flensborg latinskoles elever spreder sig over en stor del af den hedengangne helstats område. Fra Randers i nord til Altona i syd, fra Svendborg i øst til Ribe i vest og helt til Vestindien. Fortrinsvis som præster eller indenfor etaterne.

Christian Damm har i sin Latinskoletid boet tre forskellige steder i Flensborg, og dem beskriver han på følgende vis:

"Som allerede nævnt var mit første logi hos købmand Kruse, men da vejen til skolen var temmelig lang herfra, lejede jeg efter et halvt års forløb et værelse hos en høker i nærheden af den frisiske port. Her flyttede jeg hen Mikkelsdag 1827 (29. september). Hvad jeg her vandt ved den kortere skolevej, det satte jeg til ved beskaffenheden af den forplejning, jeg her fik. Morgen- og aftensmad var på egen regning, og her forsynede min mor mig med brød og smør, og værten skulle kun levere varmt vand til kaffe eller te. Jeg mindes endnu med væmmelse den tynde, vandede kalvesuppe, der tit blev serveret. Tilberedt på kød af spædkalve og ikke engang stegt, kun kogt. (Bem.: Til tæt op imod vor egen tid blev nyfødte tyrekalve som regel leveret til slagteren dagen efter fødslen, det har sikkert været billigt kød.). Her blev jeg kun boende et års tid, så flyttede jeg

til Plankenwei hos skipper Schiemsack, hvor jeg i fire år delte værelse med Chr. P. Jessen, præstesønnen fra Kværs. Her fik vi en god forplejning, og de gode frikadeller med smørsovs, mindes jeg stadigvæk.

Skipper Johan Schiemsack sejlede med sin jagt ofte til København, fortrinsvis med tegl men også andet fragtgods, men da han ikke var særlig arbejdsom og temmelig langsom i sine bevægelser, solgte han skibet, for i ro og mag at leve i sit hus på Plankenwei. Her styrede madam Schiemsack med dygtig hånd hele husregimentet på 12 pensionærer. Hun var lille af vækst, temmelig korpulent, mørkhåret og endda med tynd, men tydelig skægvækst på overlæben; hun var herren i huset og et venligt og behageligt menneske. Skipper Schiemsacks eneste arbejde bestod i lidt pusleri i haven, og hvis en af os havde tid til at spille et parti skak med ham, så var han rigtig i sit rette element.

Tilpasning til livet i byen.

Jeg vil nu redegøre for min omgang i byen udadtil. Den var i begyndelsen temmelig begrænset. Jeg kom jo som en fremmed til denne for mig ukendte verden. Naturens søn fra landet passede ikke rigtig sammen med de lidt finere og sartere sønner i byen. Således var min påklædning til at begynde med ikke på nogen måde bymæssig, og jeg mindes godt, hvordan jeg det første halve år gik ad gaden til skolen med min umoderne fløjlskasket med en skærm af blik på hovedet. Det ændrede sig dog efterhånden, og der gik ikke et år, før jeg i en flok elever ikke kunne skelnes fra de andre. En uvane lærte jeg desværre også, nemlig at ryge tobak. En lang pibe blev anskaffet, men kunsten skulle dog først læres, og det kostede en del besvær, inden jeg blev en god ryger uden at kaste op. Værtshusene i Flensborg har jeg kun sjældent besøgt. Det var skolens elever forbudt at frekventere disse, men mange gjorde det alligevel. Til gengæld fik vi af og til serveret en punchebowle på vores værelse, nogen gange flere efter hinanden, der under spøg og sang sammen med venner blev tømt.

En anden og lidt ædlere aktivitet var teaterbesøgene, og det så længe et turnerende selskab spillede. Det var som regel det Tubertske selskab, der fra sidst på sommeren og til nytår optrådte i Flensborg, derpå til fastelavn i Kiel og til sidst i Slesvig. En lidenskabelig teatergæst blev jeg dog

aldrig, selvom nogle af stykkerne godt kunne tryllebinde mig.

Min bekendtskabskreds blev udvidet ved en ganske bestemt aktivitet, der også førte med sig, at jeg mødte min senere hustru, Marie Friederike Clausen, datter af skibsfører Hans Clausen fra Jürgensbye.

Vi latinskolelever hos Schiemsack og et par andre fik den idé, at vi skulle lære at danse. Til dette formål hyrede vi danselærer Krumbach, der et par gange om ugen med sin violin på loftet i Schiemsacks pakhus eksercerede med os. Efter et par uger skulle vi så aflægge prøver på vore færdigheder.

Johan Schiemsack junior vidste råd. Øverste etage i nabobygningen kunne godt gå som dansesal, damer blev inviteret, bl.a. Marie Friederike Clausen, madam Schiemsack sørgede for beværtning, te og kager, smørrebrød og punsch. Således har vi flere gange afholdt små baller.

Jeg blev meget indtaget i Marie Clausen. Hun blev mit hjertes udkårne. Efter forskellige indledninger anholdt jeg skriftligt om hendes hånd

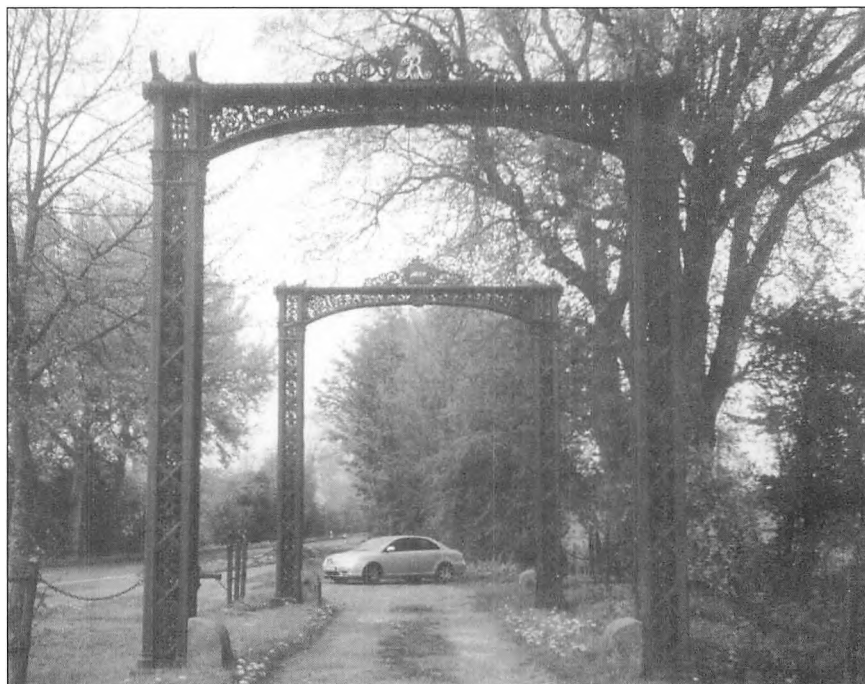

Mindesmærket ved Sehestedt for slaget 1813, som Chr. Damm besøgte på sin fodtur til Kiel. (Foto G. Conradsen)

hos hendes forældre, skibsfører Hans Clausen og dennes hustru Marie Friederike. Efter en uges forløb blev jeg inviteret af dem og fik deres ja-ord.

Nu manglede kun mine forældres billigelse, som jeg fik efter mange betænkeligheder og indvendinger. Kort efter blev Marie Clausen og hendes forældre inviteret til Kværns, for at blive præsenteret for min familie. Denne forlovelse førte til så megen selskabelighed, at det til sidst gik ud over min afsluttende eksamen, der ikke blev så god, som den kunne have været.

Ud over traveture i egnen omkring Flensborg foretog jeg sammen med to andre en lang fodtur, da vi gik i prima. (Det øverste klassetrin). Dethlef Petersen fra Grosswittensen, Chr. P. Jessen fra Kværns og jeg startede om aftenen fra Flensborg og ankom næste morgen tidligt hos Tobias Müller i Slesvig. Derfra gik det så over Fleckeby og Hummelfeld til Petersens for-

Den velbevarede sluse ved Kluvensiek. Broständerne bærer Frederik VII's navnetræk. (Foto G. Conradsen)

ældre i Grosswittensen, en stor landsby ved Wittensøen, hvor vi overnattede. Næste dag gik det pr. båd over Wittensøen og videre til Sehested, hvor vi opsøgte mindesmærket for slaget ved Sehested. (Den 10. december 1813 stod slaget ved Sehested mellem allierede tropper under ledelse af den svenske konge Karl Johan og danske styrker, og Danmark gik sejr- rigt ud af slaget.) .

Derfra fortsatte vi til Kluvensiek ved den Slesvig-Holstenske kanal. (I 1774 besluttede man at bygge en kanal fra Kiel fjord til Ejderen og i 1784 kunne man indvie Ejderkanalen, som den til sidst blev kaldt. Den var på den tid et imponerende ingeniørarbejde. 34 km lang, med seks sluser, 31 m bred ved vandoverfladen og 17 m i bunden og med en vand- dybde på 3,45 m. Efter treårskrigen blev den omdøbt til "Ejderkanalen", der måtte nu ikke være noget, der hed "Slesvig-Holsten". Den eksisterer på visse strækninger endnu.)

Herfra gik det videre til Kiel til Petersens bror, Georg, og om aftenen så vi det første dampskib ankomme til havnen, hvilket blev fejret med stor festivitas.

Med Johan Schiemsacks lille yacht foretog vi små sejlture. En gang sejlede vi gennem Egersund til Fiskenæs, hvor vi lagde til. Vi morede os lidt i flækken Gråsten og foretog så en fodtur til Kværs, hvor vi blev beværtet hos min mor for så at returnere til Fiskenæs og sejle tilbage til Flensborg.

Til slut om min tid i Flensborg vil jeg nævne den religiøse påvirkning, jeg kom ud for. Min barnetro havde jeg taget med fra hjemmet i Kværs, men den blev på ingen måde fremmet under mit ophold i Flensborg. Tvivl og vildfarelser, som jeg mødte dem her, havde været mig fuldstæn- dig fremmed. Undervisningen i religion, som den blev praktiseret af dr.Franke, tjente ingenlunde til styrkelse af barnetroen. Ligeledes var dis- kussionerne os skoleelever imellem med til at give vores rene tro nogle svære skår. Heldigvis var der ved kirkerne i byen mange dygtige prædi- kanter. Især vil jeg nævne en, hvis opbyggelige og ortodokse prædikener var med til at bevare resten af min barnetro. Det var provst og hovedpræ- dikant ved Skt. Johanniskirken, Volquardts. Ham har jeg hørt tit, både fordi kirken lå nærmest mit logis, men også fordi han virkelig var værd at lytte til.

Således nærmede sig slutningen af min tid ved latinskolen i Flensborg og Mikkelsdag 1832 drog jeg til Kiel, og endnu kan jeg høre min ven, Andresen fra Medelby råbe efter mig: "Männlein, Männlein, du gehst einen schweren Gang!" ("Lille mand, lille mand, du går en tung gang!") Og så helt uden grund var hans advarsel ikke.

Min sidste ungdom eller opholdet ved universitetet i Kiel Mikkelsdag 1832 til påske 1837.

Her følger en meget omfattende og ret detaljeret beskrivelse af byen, dens struktur, seværdigheder, kulturelle tilbud, borgerskabets liv og levned. Kiel var den ene af de to universitetsbyer i helstaten; Københavns universitet, grundlagt 1479 og Kiels universitet, grundlagt 1665.

Bondedrengen fra Kværns, der havde tilpasset sig fint til bylivet under sit ophold på latinskolen i Flensborg, uden at forbindelsen til hjembyen blev afbrudt, kommer nu ind i et miljø, der er fundamentalt anderledes, og som ganske sikkert har præget ham varigt. Studenterlivet og dets mange facetter lærte han at kende og beskriver dem indgående. De studerende dannede foreninger af meget forskellig observans, de såkaldte "Burschenschaften". Det kunne være sammenslutninger med et rent kulturelt sigte, og de såkaldte "slående corporationer", dvs. foreninger, hvor medlemmerne indbyrdes gennemførte fægtedueller med skarpe kårder, hvorved de tilføjede hinanden til tider forfærdelige og vansirende ar i ansigtet, til aktive politiske foreninger, der deltog i den interne tyske forfatningskamp, hvilket førte til processer mod studenter med både bortvisninger og fængsel til deltagerne. Dette har Christian Damm flere beretninger om. Om sig selv siger han: "Jeg var ingen hjemmesidder, men jeg deltog aldrig i nogen af de værste studenterløjer."

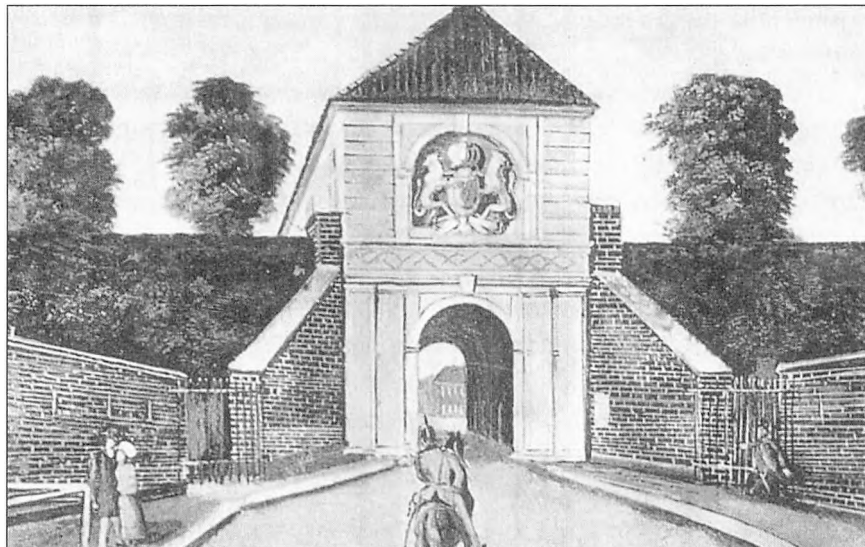
Indledningsvis remser Christian Damm navnene op på 200 medstuderende, som han efter eget udsagn plejede jævnlig omgang med. De fleste kommer fra det teologiske fakultet, men der er også jurister og medicinere iblandt. Af disse 200 studenter stammer de 105 fra hertugdømmet Slesvig, de 84 fra Holsten, 1 fra Ærø, 1 fra Jylland, 1 fra De vestindiske Øer og 8 fra det nordlige Tyskland. Den ene fra Jylland er interessant, for ifølge Christian Damm drejer det sig om digterpræsten Steen Steensen Blichers søn. "Han må have arvet nogen af faderens evner, for han skrev

mange små digte ved festlige lejligheder," skriver Christian Damm og fortsætter:

"Det siger sig selv, at det store antal studenter og professorerne fra universitetet var med til at sætte deres præg på byens liv. To årligt tilbagevendende begivenheder blev særligt markeret: Rektorskiftet ved universitetet og Kongens fødselsdag (Frederik VI).

Rektor- eller magnificusværdigheden varede kun et år og skiftede mellem de forskellige professorer og fakulteter. Ved skiftet samledes alle studenter og professorer i det store auditorium. Foran talerstolen stod pedellerne iklædt deres røde uniformer med sølvkrumstavene i hånden. Orkesteret og sangkoret indledte festlighederne og den afgangende rektor holdt en afskedstale og den tiltrædende sin tale, sædvanligvis på tysk. På lignende måde fejredes kongens fødselsdag, men her var borgerskabet inviteret og talen holdtes på latin.

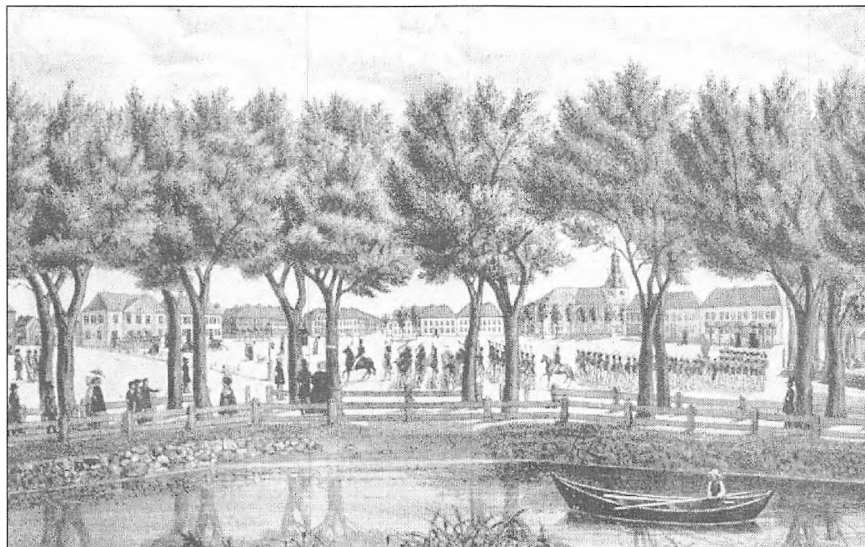
Fra deres allerbedste side viste studenterforeningerne sig dog ved festligholdelsen af den 18. juni, årsdagen for slaget ved Waterloo med sejren over Napoleon. Tidligt om morgenen før solopgang drog sangkoret gennem byen. Med sangen: "Frisk fra nattelejet studenten rejser sig.....", blev man vækket. Efter morgenkaffen drog man til Düsternbrok, hvor der blev budt velkommen med drønende kanonsalut. Formiddagen gik med alle mulige lege, underholdning ved orkestret og sangkoret og spadsereture i omegnen. Efter middagsmaden samledes de mange ekipager og opsadlede heste, der skulle bruges til den videre transport. Kl.1 satte optoget sig i bevægelse. Forrest et par vogne med orkesteret og sangkoret, så et antal studenter til hest, ca. 20 - 30, derefter alle corporationsformændene i et antal offenbachervogne, alle forspændt fire heste. I den forreste vogn sad anføreren med to adjudanter, derefter alle de andre adjudanter i deres embedsuniformer med dragne kårder, dekoreret med foreningsfarverne korslagte foran sig. Så kom de øvrige studenter i åbne wienvogne, dog kun forspændt med to heste, så igen et antal studenter til hest. Med drønende kanoner og gjaldende trompeter startede optoget på sin tur ind til byen. Her gik det langsommere igennem byens gader under stor opmærksomhed fra borgernes side. Videre drog vi til byen Preetz, hvor vi opholdt os til omkring midnat, afvekslende med taler og sange, for så at køre tilbage til Kiel."

Kongeporten i fæstninge Rendsborg (Slesvigland)

Christian Damm foretager mange fodture i omegnen og sammen med andre studenter kommer han temmelig langt omkring. Han har en god iagttagelsesevne og beskriver ret indgående naturen, de mange herregårds-parker, som i nogle tilfælde allerede på dette tidspunkt var åbne for publikum og landsbykirkernes arkitektur og udstyr.

Om en tur til Rendsborg skriver han: " Holm og jeg havde længe overvejet at tage en tur til Rendsborg for at overvære den kongelige tropperevue, men denne gang skulle det ikke være til fods, som vi havde været en gang før sammen med Detlefsen, Petersen og Jespersen, og hvor vi kom ud for den mærkelige affære, at vi alle sammen blev arresteret og under bevogtning blev ført til fæstningens hovedvagt. Det var nemlig forbudt at ryge i gaderne og ved fæstningsvoldene og helt ud til den yderste vagt-post. Vi kendte godt nok dette forbud og ville da så sandelig også efterkomme det. Da vi var kommet igennem fæstningens dobbelte port, mente vi, at nu havde vi fulgt forskrifterne. Vi slog ild og fik tændt cigarerne. På vor vej længere frem fik vi øje på et skilderhus, og vagten trådte os i møde med ordene:"De har røget!" Selv om vi nægtede bevarede det os ikke for at blive arresteret og blive ført til hoved-vagten ved Neuwerk. Da

*Tropperevy på paradepladsen i Rendsborg
(Arkivet ved Dansk Centralbibliotek)*

vi ikke ville betale bøden på 1 rigsdaler pro person, og måske ikke engang havde så meget på os, rådede officererne os at opsøge prinsen i prinsepalæet, da han var fæstningskommandant. Så gik turen derhen med en underofficer foran og to soldater bagved. Vi blev omgående kaldt ind og tiltalt meget venligt: "Ikke sandt, mine herrer, de har intet vidst om forbudet?" "Nej, nej," svarede vi. "Ja men så fortsæt de bare rejsen til Kiel." Så var den affære overstået.

Men som sagt, Holm og jeg var for magelige til at gøre turen til fods en gang til. Et par gode heste blev lejet, sporerne spændt fast og med ridepiskan i hånden galoperede vi hurtigt ud af byen. Vi fulgte den almindelige landevej og red snart igennem porten ind i fæstningen, hvor vi indlogerede os hos Niemeier i gæstgivergården "Zum Prinzen". Hele byen vrimlede med officerer og om aftenen blev reveillen slået af et fyrremands orkester gennem byens gader ledsaget af en stor folkemængde.

Næste dag skulle rejsens formål ske fyldest. På fæstningens sydlige side ved Aukrug skulle tropperevuen afholdes. Vi tog selvfølgelig vore heste og red ud til den store feltlejr. Ca. 16.000 mand var opmarcheret. Infanteri, kavalleri og artilleri ved siden af hinanden. De dannede lange,

meget lange rækker på den flade mark og rundt omkring samledes tilskuerne til hests, til vogns og til fods. Det var godt at være bereden, vi havde et godt overblik og kunne hurtigt bevæge os fra et sted til et andet, alt efter hvordan arméen bevægede sig.

Klokken 10 ankom kong Frederik VI til hest ledsaget af mange adjutanter og et stort følge i elegante ekvipager. Først red han fronten af på de enkelte afdelinger, og efterhånden som han kom frem præsenterede bataillonerne gevær, og flere steder hilstes han af militærorkestrene med nationalhymnen " Danmark, Danmark elskte lyd, selskabets fryd," (Titlen i originalteksten er på dansk).

Efter at der var blevet udført forskellige manøvrer, skulle artilleriet sammen med jægerne foretage et fingeret angreb på en fjende i landsbyen Osterröfeld og denne blev hurtigt erobret i et stormangreb og fjenden tvunget til at trække sig tilbage. Om eftermiddagen besøgte vi det store tøjhus for at beskue de store militære depoter. På trediedagen skulle der manøvreres nord for fæstningen. Allerede klokken 8 om morgenen rykkede vi sammen med arméen ud af fæstningen på vore hurtige heste. Mange evoleringer (troppebevægelser) blev gennemført, af hvilke de fleste var os temmelig uforståelige, men det morede os at se, hvordan kongen på sin sorte hest galoperede rundt for at være tilstede over det hele, selv om han med sit kridhvide hår nærmest var en halv olding. (Frederik VI var født 1768 og var på dette tidspunkt midt i tresserne). Klokken 11 ankom vi til kroen Sorgbrück, hvor kongen med hele sit følge indtog en frokost under åben himmel. Da der ikke skulle ske ret meget mere, besluttede vi at tage en hurtig tur til Slesvig. Undervejs overhalede vi på vore hurtige heste et par beredne officerer, der blev ret sure over ikke at kunne følge trop med os civilister. Ankomsten til Slesvig var Holm så øm i bagdelen af den lange ridetur, som han ikke var vant til, at vi besluttede at overnatte. På fjerdedagen red vi en lang omvej tilbage til Kiel. Godt trætte ankom vi sent på aftenen og sov til langt op ad næste dags formiddag."

Efter 4½ år som student i Kiel skal Christian Damm til de afsluttende prøver og eksamina. Nogle skriftlige opgaver udarbejder han i Kiel, hvorimod de mundtlige prøver og skriftlige besvarelser på spørgsmål af teologisk art afholdes i Slesvig på Gottorp slot. Et hold på 7 eksamina-

torer, repræsentanter fra regeringen, professorer fra universitet og som leder generalsuperintendent (biskop) Callisen fra Slesvig, står for denne opgave. Ialt 13 kandidater skal forsøge at komme igennem nåleøjet. Det foregår til dels på tysk, til dels på latin, og for de kandidater, der efter bestået embedseksamen, vil søge embede i de dansktalende egne af hertugdømmet Slesvig, tillige en prøve på deres færdigheder i dansk, såvel mundtligt som skriftligt. Efter 7 dages eksamination følger som afslutning om søndagen og mandagen afholdelsen af en eksamens-prædiken i slotskirken.

Tirsdag, den 11. april 1837 får kandidaterne resultatet at vide, ved enkeltvis at blive kaldt ind for eksamenskommissionen. Christian Damm som nr. 5 får tildelt 2. karakter med udmærkelse, hvilket han er godt tilfreds med. Eksamensbeviset er gengivet i sin fulde ordlyd i notaterne og lyder i oversættelse således:

"Efter allerhøjeste forordning af 6. august 1777 og allerhøjeste patent af 15. maj 1834 vedr. eksamination af de teologiske kandidater er kandidat

Christian Damm

fra det adelige gods Laygaard

eksamineret i teologiens hoved- og hjælpevidenskaber og på grundlag af hans for størstedelen særdeles gode afleverede skriftlige opgaver og for de udmærkede besvarelser af de ham stillede skriftlige og mundtlige spørgsmål fra teologiens hjælpevidenskaber, og ligeledes for hans tildels særdeles gode evner til at prædike og undervise i religion er han fundet værdig til at blive optaget i præstestanden og det med anden karakteren tilmed med udmærkelse.

I øvrigt har han i den anordningsmæssigt afholdte prøve i dansk vist, at han behersker det danske sprog, kan læse det, skrive det og oversætte det.

Bekræftet ved vedhæftede kongelige segl. Givet af den slesvig-holstenske regering på Gottorp, den 10. april 1837.

Spies

Callisen

Schow, kancellisekr."

Christian Damm afslutter sin beretning fra sin uddannelsestid med et regnskab over sine økonomiske udgifter omfattende tiden i Flensborg på latinskolen og tiden ved universitetet i Kiel. Det har ialt kostet 4.600 rigsdaler.

Christian Damm er nu cand. teol. og kan søge præsteembede, men de hænger ikke på træerne. Den første tid efter eksamen opholder han sig i barndomshjemmet i Kværs. Han søger ikke embede de første måneder, men optræder nærmest som en slags vikar for omegnens præster for at dygtiggøre sig. Han prædiker således i Kværs, i Holbøl, i Felsted, i Vilstrup ved Haderslev, i Sønderborg og i Ullerup.

I 1838 begynder han at søge embede, men først i 1847 lykkes det for ham at opnå ansættelse. I dette lange tidsforløb søger han 70 stillinger. De fleste ved sogne i hertugdømmet Slesvig, men også i Holsten og Ditmarsken. Han er flere gange med i opløbet som en af de tre udvalgte kandidater, men ender hver gang som nr. 2 eller 3. En lille interessant historie har han om det ledige præsteembede i Rinkenæs i 1845, hvor han også er indkaldt til prøveprædiken sammen med to andre kandidater. Herom skriver han: " I 1845 var jeg for anden gang ansøger til embedet i Rinkenæs. Første gang var i 1842, hvor Godt vandt med 80 stemmer, jeg fik kun 15. Denne gang sammen med Valentiner og Mastorf. Valentiner fik 71 stemmer, jeg 60 og Mastorf 3. Bagefter sagde man, at Valentiner vandt, fordi han var svigersøn til købmand Ahlmann i Gråsten, og at det var dennes kaffebønner, der havde gjort udslaget i menigheden og især hos beboerne i Trappen."

I tidsrummet fra den afsluttende eksamen i 1837 og frem til ansættelse i et præsteembede 1847 overtager han en privatskole for drenge i Itzehoe "for egen regning og risiko", som han selv anfører, alt imens han flittigt søger embede. Endelig i 1847, efter 10 års forgæves søgen om embede, tilsmiler heldet Christian Damm. Pastor Christensen i Kværs flytter til Nybøl, og i februar er der præstevalg . Christian Damm vinder valget i sin fødeby og påbegynder arbejdet som præst i sit fødesogn. Først efter tiltrædelsen her bliver han gift.

Det bliver ikke den store lykke for ham, som han havde troet. Allerede efter seks år, i 1853, begynder han at søge andre embeder, men først i

1864 lykkes det for ham. Det er præsteembedet i Hostrup ved Tønder, der er ledigt, og her virker han til sin død i 1877. Hans gravsted eksisterer stadig på kirkegården ved Hostrup kirke.

Årsagerne til problemerne i Kværs skal nok findes i den kendsgerning, at her vender en tidligere legekammerat og medborger hjem som 36 årig mand til en position, hvor han er toneangivende på et i landsbyen vigtigt område. Kirkekollegiet og menighedsrepræsentanterne er hans tidligere skolekammerater. Der opstår gnidninger, der udarter til ren chikane over for præsten.

Således efterkommer man kun tøvende de pligter, man har overfor præstegården med hensyn til vedligeholdelse og pligtarbejder, og da man går over til at levere tiendesmørret som vintersmør og ikke som hidtil som sommersmør, betyder det et direkte indkomsttab for præsten, da vintersmør er af ringere kvalitet end sommersmør, og dette vil præsten ikke uden videre finde sig i. Både provst og landråd forsøger at bilægge striden,

Stuehuset på Langelo, bygget 1851. Efter træernes strørrelse at dømme må det stamme fra ca. 1880.

hvad dog kun til dels lykkes. Pastor Damm skriver selv andet steds: "Der vil gå mange år, før dette glemmes, om overhovedet."

Slægten Damm har været bosiddende i Kværs i århundreder. Christian Damm kan uden besvær redegøre for sine forfædre tilbage til tipoldefaderen, Christian Hansen Damm, der er født 1665. De omtales alle som boelsmænd på fødegården i Kværs. Det er driftige folk, der hele tiden udvider gårdens jordtilliggende ved køb af både ager- og skovparceller. Således erhverver bedstefaderen Asmus Christensen Damm i 1769 12 tønder land skov på Kværs Østermark af godsejer Sønke Ludvig Petersen på Ladegård og i 1782 køber han 13 tønder land eng i Ladegårdsdam af samme mand, der efter andre kilder skal være temmelig i pengenød. Faderen Peter Damm (1776 - 1857) udvider i sin tid som boelsmand i Kværs gården ved køb af 2 halve boel. (Et helt boel er på 96 tdr. land). Broderen Asmus Damm køber i 1852 et halvt boel af boelsmand Chresten Jochimsen i Kværs.

Gården er indtil 1861 beliggende i Kværs by i den nordlige del, der på den tid kaldtes Overballe. Landsbyen består i realiteten af tre områder: Bebyggelsen omkring præstegården, der kaldes Vestergårde, området omkring kroen og kirken og så den nordlige del, Overballe. Mellem den sydlige og nordlige del er der et ret stort slip i bebyggelsen, hvilket tydeligt kan ses på gamle kort. Først da mejeriet bygges i 1899 kommer der mere samling på landsbyen.

Asmus Damm (1814 - 1883) flytter gården fra Kværs by til den nuværende beliggenhed i 1861. Siden bærer den navnet Langelo, der i hht. Sønderjyske Stednavne skal være betegnelsen for det område, hvor gården blev placeret. Den nuværende ejer af Langelo er også en Asmus Damm.

G. Conradsen.

Årets gang 2004.

Januar.

Tocifrede minusgrader og klart vejr gjorde måske sit til at nytårsaften forløb stort set roligt - melder politiet. Som sædvanligt gik det ud over en del af byens postkasser.

94 frivillige brandfolk fra Gråsten, Kværs og Rinkenæs har holdt nytårsparade. I det forløbne år har der været en stigning i antallet af udrykninger - heldigvis har de fleste udkald været fremkaldt af mindre brande eller af blinde alarmer - kun 4 brande havde større omfang.

13 arkitekter er gået sammen om et større boligprojekt. På havnearealet ved roklubben er der planer om opførelse af 13 forskellige boliger, der tænkes placeret i et fælles grønt område.

Rinkenæs ungdomsskole har til sin teatersal fået et nyt sceneforhæng, udført af billedkunstneren Solveig Refslund, der også med et stort billede fuldender udsmykningen, som A.P.Møller-fonden har skænket 125.000 kr. til.

Februar.

Efter anbefaling af Handelsstandsforeningen har Gråsten kommune valgt at gøre forsøgsordningen med fri parkering i P-båsene permanent.

27 lokale privatfirmaer har sponsoreret en ny bus med plads til 8 passagerer til kommunens to plejehjem.

Gråsten badmintonklub, der har ca. 250 aktive spillere, har for 11. gang afviklet sit Gråstenstævne med deltagelse af spillere fra 22 klubber fra det syd- og sønderjyske.

Gråsten kommunes anerkendelse for særlig smukt byggeri er dette år gået til papirmuseet, der også prydes af et smukt haveanlæg.

Marts.

De glade amatørskuespillere i Kværs har haft stor succes med årets dilettantforestilling "Forargelsens Hus". Med 310 tilskuere blev der et pænt overskud, der ydermere blev forøget med en gavecheck på 1.000 kr. fra "Dansk Kultur og Samfund".

18 dagplejebørn fra Gråsten øst har til stor fornøjelse for både børn og brandfolk besøgt brandstationen.

Omkring 50 aktionærer deltog i Sydbanks præmieskaktturnering - en succes, der nok vil blive fulgt op i fremtiden.

Lions Club har sendt et vognlæs møbler og hospitalsenge til Letland - det er vognlæs nr. 29 i et hjælpeprogram, der startede i 1996.

April.

De første af de 148 huse, der skal bygges på Fiskeråen, er nu blevet præsenterede. Fritidshusene er bygget i typisk skandinavisk stil.

På Fördeschule udstiller netop nu 5 lokale kunstnere samt gæstestillere deres arbejder - i alt ca. 90 billeder.

Teknisk udvalg har besluttet at lukke Ellegade for gennemgående trafik efter et flertalsønske fra beboerne.

Gråsten-vinen er nu i handelen. Til etiketten er i år valgt et farvestrålende ringridermotiv af maleren Bente Gellert.

Gråsten skytteforening har fejret 60-års jubilæum med en reception i foreningens skydebane på Ravnsbjergvej. Iver Clausen - formand gennem 27 år blev udnævnt til årsmedlem.

Maj.

50 år er gået siden grundstenen rådhus blev nedlagt. Om begivenheden kan der læses nærmere på WWW.Gråsten.dk/lokalhistorie.

Bistået af børnehavebørnene har borgmester Bendt Olesen plantet et egetræ "Kronprins Frederiks eg" ved Gråsten plejehjem på Kystvej i forbindelse med "Plant et træ"- kampagnen.

Desværre sætter ikke alle pris på træer. På Torvet har en eller flere

vandaler knækket to smukke søjlebøge.

På Bryggen har der været rejsegilde på 27 almene og 9 private boliger. Med til denne etape hører også et fælleshus med mødelokale og gæsteværelser til beboernes gæster.

Juni.

Traditionen tro har Kværs afholdt sin årlige sportsfest, der strækker sig over flere dage og som indledes med en aftengudstjeneste i Kværs kirke.

I Gråsten havn ligger det gode skib "Alma" en forhenværende ålekvasse, der som en ekstra turistattraktion vil sejle lystfiskere ud på Flensborg fjord.

32 medlemmer af Rinkenæs - Alnor pensionistforening har været på en indholdsrig tur til København, der bl.a. omfattede et besøg i folketinget.

I den kongelige ventesal på Gråsten station har Prinsesse Benedikte og Prins Richard åbnet en fotoudstilling til minde om Dronning Ingrid.

Juli.

Beboerne på Gråsten plejecenter havde med bistand af vennekredsen en dejlig oplevelse i form af en midsommertur til Margrethesøen - i hestetvogn og med særlig velvilje fra statsskovdistriktet - i bus, så også kørestolsbrugerne kunne være med.

Gråsten tennisklub har rundet de 75 år. Der gøres bl.a. et stort ungdomsarbejde i klubben, der bl.a. har udmøntet sig i en sølvmedalje ved de jydsk mesterskaber i minitennis.

I anledning af årets ringridning er foreningens specielle trofæ udstillet - den smukke sølvbakke, hvor samtlige ringriderkongernes navne er blevet indgraveret siden 1986, da Dronning Ingrid skænkede ringriderforeningen bakken.

Rinkenæs er blevet en forretning fattigere. Efter 21 år har købmand Jørgen Andersen valgt at lukke sin købmandsforretning. Repræsentanter for foreninger og skoler overrakte afskedsgaver og -blomster.

Den gamle "agerlade" i nærheden af karpedammene, der efterhånden var gået mere og mere i forfald, er blevet istandsat via et samarbejde med Mellemlfolkeligt Samvirke. 13 unge fra vidt forskellige lande er i gang med at istandsætte laden.

August.

Gulvet i Rinkenæs gamle kirke er begyndt at synke - foreløbig ca. 17 cm. Der er en teori om at der kunne være et gravkammer under gulvet, men hverken Nationalmuseet eller Haderslev museum har p.t.midler til en nærmere undersøgelse.

Gråsten roklub har indviet en ny terrasse som erstatning for den gamle træterrasse, der blev ødelagt, da et stort træ i en storm væltede ned over den og en del af klubhusets tag..

"Den grønne dal" - et rekreativt område ved Teglkrogen er blevet indviet af borgmester bendt Olesen, der afslørede "Dalens Vartegn", et skilt, som Teglkrogens beboere selv har fremstillet.

September.

I øjeblikket er der usædvanligt mange grågæs på besøg. I store flokke lander de på slotssøen for at fouragere. En enkelt sort svane har også fundet vej til søen.

Toptryk Grafisk ApS. har holdt flyttedag og er rykket ind i bygningerne på Buskmosevej, der før husede firmaet Carl C.Biehl.

Et nyt sportsarrangement er gendarmløbet med distancer på 5, 10 og 21,1 km. 224 løbere stillede op og af dem kom 201 i mål.

Interessen for geddefiskeri ved og på Gråsten slotssø er altid stor. Geddefestivalen strækker sig over 2 dage. Arrangementet står Gråsten skovdistrikt og Gråsten boldklub for. Der var i år 150 deltagere - rekorden blev en gedde på 4,1 kg.

Oktober.

Kværs vil gerne have flere indbyggere og udbyder nu nye byggegrunde på Højtoft til salg.

I den kommende efterårsferie inviterer Gråsten statskovdistrikt alle børn på tur i skoven under kyndig vejledning af skovens folk - forældre er også velkomne.

I anledning af planen om et nyt byggeri af 55 lejligheder i 4 boligblokke på havnen mellem gigthospitalet og Bryggen indkalder Gråsten byråd til en høring.

Gråsten frivillige brandværn har som det første frivillige brandværn fået en hjertestarter (defibrillator), der fremover skal være fast del af materiellet ved udrykninger, specielt ulykker.

November.

I forbindelse med åbningen af en hobbyudstilling i Kværs forsamlingshus kunne der i år hejses et nyt flag, som forsamlingshuset har fået overrakt af Danmarkssamfundet.

Der har i flere år været et godt samarbejde mellem Gråstens danske og tyske menigheder. I anledning af 520-årsdagen for Martin Luthers fødsel vil der være en fælles dansk - tysk gudstjeneste i slotskirken.

Det lille teater har haft rejsegilde på et nyt tag over køkken og redskabsbygning. Teatrets egne folk står for arbejdet.

Som forbruger kan man have brug for mange oplysninger. Nu kan der hentes hjælp på Gråsten bibliotek, der er blevet "klædt på" til at kunne hjælpe, idet bibliotekarerne er blevet uddannet til at give forbrugerrådgivning via et såkaldt forbruger INFO.

December.

Begge plejehjem har med stor succes holdt julestuer, hvor der blev julehygget og solgt julepynt m.m. Resultater af den flid, som året igennem udvises i hjemmenes aktivitetscentre.

Eleverne fra Gråsten friskole har besøgt en række virksomheder og banker og sunget julen ind til glæde for personale og kunder.

Det gennemgående tema i årets juleudsmykning er "hjerternes tegn" - naturligvis inspireret af forlovelsen mellem Kronprins Frederik og Mary Donaldson.

I "Christiansro"s kælder har ældre- og handicaprådet indviet Gråstens første datastue for ældre. Kommunen har stillet lokalerne til rådighed, og udstyret er doneret af private og firmaer.

Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn.

Dette er min første beretning som leder af arkivet. 2003 har været et år med mange opgaver.

Vi har fået nye reoler i alle rum, også i magasinet, hvor billedsamlingen nu er under opstilling. Hvert enkelt billede bliver forinden scannet, beskrevet og printet ud og sat i mapper, som så kan benyttes af de besøgende i arkivet. Dette arbejde har krævet større hyldekapacitet. Efter endt registrering lægger Elsebeth Thygesen de originale billeder i syrefri kuverter og i nummerorden, hvorefter de bliver placeret i arkivæsker i magasinet. Herved skånes billederne for eftertiden.

Det er et stort arbejde Per Thomsen gør for at bevare og beskrive billedmaterialet. Samtidig er han medarbejdernes hjælper med edb-mæssige problemer, som der er mange af, når der skal gennemføres en arkivfundsregistrering af samlingerne, så man derigennem kan se, hvad arkivet har noget materiale om,

Arbejdet med at registrere arkivfunds i Arkibas går langsomt og roligt fremad, efter nogens mening nok lidt for langsomt, men skal det gøres rigtigt, må det tage den tid, det tager. Rom blev ikke bygget på en dag, og da det er frivillig arbejdskraft, vi benytter os af, kan det ikke blive anderledes.

I november havde vi en udstilling om kroppen i lyst og nød. I billedsamlingen havde vi fundet fotografier fra mange forskellige sportsgrene og ud fra dem lavet nogle plancher. En af dem handlede om vandrelærerinde Anna Jørgensen fra Kværs. Materialet hertil fandt vi i hendes personarkiv.

Lisbeth Tiedemann og Elsebeth Thygesen har et fint samarbejde, når udstillingamaterialer skal findes frem af gemmerne, og Kirsten Thomsen

og jeg er med til at udforme plancherne med undertekster o. lign. Når udstillingen skal hænges op på biblioteket, kan vi altid regne med Holger Knudsens hjælp. Sammen med Hans Paulsen har han også lagt mange kræfter i at fjerne gamle de gamle reoler og også stillet bil og trailer til rådighed, når der var behov for det. Inger Knudsen holder fortsat avisudklipsamlingen a'jour. Den første mappe med ordnede udklip er fra 1963. Vor hjemmeside er Preben Knudsens gebet, og den har været godt besøgt. 10.611 har været inde og kigge på den, heraf var der ca. 400 til Historisk Forening, resten til til arkivet. Preben Knudsen har også fremstillet foreningens brochure med arrangementer for 2004.

Jeg takker alle for indsatsen i 2003.

Arkivet har i det forløbne år haft 115 besøgende og ca. 60 henvendelser via mail, telefon og brev. Af afleveringer har vi registreret tæt ved 80. Det drejer sig om protokoller, familiepapirer, billeder, næringsbreve, korrespondance m.m..Mange af afleveringerne er affødt af Per Thomsens og fotogrupperns arbejde, ligesom henvendelse til forskellige foreninger har givet respons i form af oplysninger om deres eksistens.

En del af medarbejderne har deltaget i kurser i det forløbne år.

Arkivets åbningstider er som hidtil mandag fra 14.00 - 16.00 og torsdag 16.00 - 18.00 eller efer aftale.

Else Egholm

Historisk Forening for Graasten By og Egn

Årsberetning 2003.

Årsskriftets redaktører har bedt mig redegøre for, hvad der er sket i året 2003 indenfor vor forening.

Foreningens formål er jo som bekendt at vække og nære interesse for egnens historie. Det har vi forsøgt ved et par møder og et par udflugter. Generalforsamlingen den 24.4.2003 blev afholdt på Rinkenæshus. Gert Conradsen og Frede Ihle valgte at træde ud af bestyrelsen. H.J.Albrechtsen og Mogens Jacobsen er de nye i bestyrelsen. Frede Ihle blev valgt til revisor i stedet for Mogens Jacobsen. Aftenens foredragsholder var Aage Emil Hansen, Kruså, der fortalte om grænsegendarmerne 1839 - 1969.

I løbet af sommeren blev der kørt to aftenture. En tur i bus rundt på Løjt land med Erling Madsen som guide. Kaffen købte vi på "Knappen". Den anden tur foregik i egne biler til Søgårdlejren, hvor der var lydbilledforedrag, rundvisning og kaffe i kantinen. Begge ture havde god tilslutning og var vellykkede.

Ved torvedagene i Gråsten deltog foreningens medlemmer med et lysbilledshow i butikken, Slotsgade 7.

Til efterårsmødet den 26.november2003 havde vi inviteret højskoleforstander Küssner som taler. Han blev forhindret, og i stedet kom højskolelærer Eberhard von Oettingen. Emne. Dansk i Sydslesvig. Samme aften blev det nye årsskrift udleveret til mødedeltagerne..

I 2003 har foreningen været med til at forberede et katalog over mindestene m.v. i Gråsten kommune, og den har også været med i det udvalg, der vælger, hvem der skal præmieres for smukt og godt byggeri. Foreningen har igen i 2003 ydet bidrag til driften af Lokalhistorisk Arkiv. Der har i løbet af året været en pæn tilgang af nye medlemmer og antallet var ult.dec. 2003 over 400.

Igen i året 2003 udgav foreningen et årsskrift. Dette årsskrift havde mange gode og orienterende artikler. Stor tak til både forfattere og redaktører.

Hans Paulsen

Bestyrelsen pr. 1.9.2003

Formand	Hans Paulsen	Domhusparken 7	74 65 10 70
Næstformand	Hans J. Albrechtsen	Lundtoftvej 1	74 65 95 38
Kasserer	Anne Marie. Nissen	Ahlmannsvej 19	74 65 19 01
Sekretær	Birgitte Hell	Ahlmannsvej 3	74 65 91 86
Arkivleder	Else Egholm	Tolbodgade 6	74 65 12 43
	Hans Chr. Lassen	Klokkevej 1	74 65 10 76
	Erik Buchardt	Melskovvej 10A	74 65 07 94
	Per Thomsen	Stjernevej 25	74 65 10 29
	Mogens Jacobsen	Ahlefeldvej 16	74 65 00 42
Kommunens Repræsentant:	Hans Bollmann	Vestermark 4	74 65 94 25

